

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Postavení náboženství v Perské a Římské říši a
jeho vliv na politiku ve vybraném období -
komparace**

Lucie Mrázová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Mezinárodní vztahy a východoevropská studia

Bakalářská práce

**Postavení náboženství v Perské a Římské říši a
jeho vliv na politiku ve vybraném období -
komparace**

Lucie Mrázová

Vedoucí práce:

Mgr. Ľubomír Lupták, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé práce Mgr. Ľubomíru Luptákovi, Ph.D.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 TEORETICKÝ ÚVOD.....	3
3 CHARAKTERISTIKA ZKOUMANÝCH ŘÍŠÍ	8
3.1 Římská říše.....	8
3.2 Perská říše.....	17
3.3 Interakce mezi Perskou a Římskou říší	22
4 CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH NÁBOŽENSTVÍ.....	25
4.1 Římské pohanské kulty	25
4.2 Judaismus	27
4.3 Křesťanství.....	29
4.4 Zoroastrismus	31
4.5 Manicheismus	34
5 PŘEHLED DAT URČENÝCH KE KOMPARACI.....	37
5.1 Římská říše a přechod od pohanství ke křesťanství	37
5.2 Římská říše a judaismus.....	47
5.3 Římská říše a manicheismus.....	50
5.4 Perská říše a zoroastrismus	51
5.5 Perská říše a manicheismus.....	54
5.6 Perská říše a další náboženské menšiny	56

6 ZÁVĚR.....	59
7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	63
8 RESUMÉ	66

1 ÚVOD

Cílem této bakalářské práce bude sledovat vztah mezi náboženstvím a politikou ve dvou starověkých říších, Perské a Římské, a následně situaci v obou impériích porovnat. Jelikož náboženství po celou historii lidstva ovlivňovalo chování a myšlení člověka a společnosti, lze předpokládat, že mělo významný vliv rovněž na politické elity a na jejich chování a rozhodování. Náboženské smýšlení panovníků tak mohlo určovat fungování a osud celých impérií. Náboženská víra však neovlivňovala jen vládnoucí kruhy, nýbrž především běžné obyvatelstvo, ať už lidi výše postavené nebo ty z nejnižších vrstev. Lid mohl být vlastně ovlivněn náboženstvím dvojitou cestou, působením duchovních a náboženským chováním samotného panovníka.

Vzhledem k dlouhým dějinám obou říší se budu zabývat pouze omezeným obdobím v jejich historii, vymezeným s důrazem na předpoklad srovnatelné konfigurace náboženských a politických procesů v daném období a na předpoklad neoddělitelnosti těchto dvou sfér v obou sledovaných kontextech. U Římské říše zkoumané období započne vznikem dominátu, který začal vládou císaře Diocletiana v roce 284 n. l. Termín označuje historické období říše známé též jako pozdní císařství. Zároveň ale značí formu politického uspořádání, kde vláda byla v rukou panovníka jako svrchovaného pána ostatních obyvatel státu (Burian – Oliva 1984: 487). Rokem 395 n. l., ve kterém se Římská říše rozpadla na dva samostatné státy, pak mnou vymezené období končí (Burian – Oliva 1984: 499). U Perské říše se bude jednat o období od nástupu Sasánovské dynastie v roce 224 n. l. (Burian – Oliva 1984: 485) do r. 379, kdy v Persii skončila vláda Šápúra II. (Axworthy 2009: 254).

Hlavní metodou v této práci bude komparace. Abych mohla porovnat celkovou situaci v obou říších, budu porovnávat dílčí oblasti vztahu mezi náboženstvími, říšemi a jejich politikami. Samozřejmě

v každé z těchto říší, a to po celou dobu jejich existence, převládalo odlišné náboženství. Avšak díky geografické blízkosti zemí se příslušníci různých náboženských skupin vyskytovali v obou státech. To mi tedy umožňuje porovnávat přístup vládnoucích elit jak k náboženství dominujícímu, tak k těm ostatním. Dalšími dílčími oblastmi komparace budou zákony a opatření týkající se náboženství a jejich dopad na společnost a vládnutí a politický vliv duchovních.

Komparací těchto dílčích oblastí a analýzou výsledků komparace bych měla zodpovědět výzkumné otázky, které jsem stanovila takto: Jaký je rozdíl v přístupu vládnoucích elit k dominantnímu náboženství v obou říších a k náboženstvím méně významným (a k jejich stoupencům)? Jak se v obou říších liší vliv duchovních na politiku?

Text práce jsem rozdělila na čtyři kapitoly. V první kapitole začnu teoretickým úvodem. Ve druhé kapitole budu velmi stručně charakterizovat obě říše a jejich historii jako analytický základ pro práci se zkoumaným problémem. O něco podrobněji se ovšem zaměřím na vymezená období a na nejdůležitější historické události, které zde v té době proběhly. V rámci třetí kapitoly představím jednotlivá náboženství, která se v daném období v říších vyskytovala a která budou předmětem mého výzkumu. Čtvrtá kapitola bude obsahovat přehled dat určených ke komparaci. Tedy všechny poznatky týkající se oblastí komparace, které při své práci zjistím. V závěru práce pak tyto poznatky vyhodnotím a následně se pokusím zodpovědět výzkumné otázky.

Literatura, kterou jsem pro tuto práci použila, je z velké části psaná česky. Téma Římské říše je totiž v české literatuře hojně zpracované. O Perské říši však vyšlo mnohem méně publikací, a to jak v češtině, tak v angličtině. Nicméně v angličtině je literatury o Persii přeci jen více, stejně jako o tématu impérií.

2 TEORETICKÝ ÚVOD

Výzkumníci z oboru mezinárodních vztahů se dlouho zabývali tématem imperialismu, avšak zanedbávali výzkum impérií jako politických systémů. Existuje pro to několik důvodů. Už pojem impérium je problematický, jelikož neexistuje přesná a všemi uznávaná definice. Obvykle se všichni shodnou pouze na tom, že jde o multinárodní a politicky centralizovanou jednotku. Dalším problémem je, že impéria ve svém klasickém pojetí zmizela po II. světové válce. Rovněž toto téma nebylo politicky vhodné, proto bylo mainstreamem ignorováno. Existují ale i další problémy. Definování pojmu impérium je tedy obtížné, nicméně ne nemožné. Navíc po rozpadu SSSR se tento termín postupně očistil a začal se na akademické půdě znovu používat (Motyl 2001: 1–3).

V této práci nahlédnu na impéria z pohledu Alexandra Motyla a jeho knihy *Imperial ends: the decay, collapse, and revival of empires*, a poté z pohledu autorů Barryho Buzana a Richarda Littla a jejich knihy *International systems in world history: remaking the study of international relations*. Motyl definuje impéria jako hierarchicky organizované centralizované politické systémy. Jsou složeny z jádra a periferií, přičemž elity jádra dominují elitám periferním tím, že usměrňují toky vzájemných zdrojů a zprostředkovávají vzájemné interakce (2001: 4).

Impéria mohou mít a nemusí mít souvislé území. Ta, která ho mají, bývají silněji centralizovaná. Tak je tomu v obou sledovaných říších, kterými se zabývá tato práce. Elity z jádra v tomto případě zasahují výrazně do správy všech oblastí říše a nepřenechávají místním vládcům příliš mnoho důležitých pravomocí (Motyl 2001: 4).

Impéria zahrnují kromě dominantního či státotvorného národa, který žije především v jádru říše, také mnoho dalších etnik. Tato etnika žijí na podrobených územích, která byla začleněna do říše a jsou jejími periferiemi. V Římské říši je jádrovou oblastí Itálie a státotvorným

národem Římané. V Perské říši za Sásánovců byla jádrem Persie a dominantním národem Peršané (Motyl 2001: 21–22). Vzhledem k heterogenosti obyvatelstva v obou říších nepřekvapí, že také náboženství v říších bylo nejednotné. Jak se oba státy rozšiřovaly do dalších a dalších oblastí, pohlcovaly rozličné národy i s jejich vírou. Ke snaze náboženství sjednotit docházelo až později.

Zánik impéria může být buď v podobě kolapsu, kdy dojde k rychlému a úplnému rozpadu centrální imperiální struktury, nebo se může jednat o dlouhodobý proces. Pomalý zánik či rozpad impéria může mít více forem. Jednou z možností je úpadek říše, při němž se snižuje síla a moc státu jako celku, zejména pokud jde o vojenskou kapacitu. K zániku říše však také může vést změna ve vztazích mezi centrem a periferiemi. Centrální vláda například postupně přichází o svou kontrolou nad periferií. Nebo vzniknou významné vztahy mezi periferiemi říše, což vede ke změně struktury politického systému. Impérium může zaniknout také pomalým drolením, když od centra postupně odpadávají další a další periferie. Po zániku impéria však může dojít k jeho znovuoobnovení, tedy opětovnému nastolení centralizované struktury mezi jádrem a jeho bývalými (všemi či některými) periferiemi (Motyl 2001: 4–5).

Perská a Římská říše – tedy impéria, kterými se zabývá tato práce – nakonec také zanikly, každá ovšem jiným způsobem. Perská říše zanikla v 7. století, kdy ji dobyli Arabové (Axworthy 2009: 63). Když se tedy přidržím způsobů, jak může impérium zaniknout, které určil ve své knize Alexandr Motyl, mohu označit zánik Perské říše za kolaps (2001: 4–5). U Římské říše se jedná o dlouhodobý proces, ale situace je složitější. Než došlo k jejímu zániku, vytvořilo se totiž druhé centrum a říše se rozpadla na dvě části. Jednalo se tedy o změnu struktury impéria. Západní část pak v 5. století podlehlá nájezdům barbarů. Neoznačila bych to však za kolaps, jako v případě Persie, nýbrž spíše za postupný

úpadek síly a moci státu a oslabování efektivnosti armády. Východní část pak odolávala ještě další tisíciletí (Robert 2001: 22; Motyl 2001: 4–5).

Přestože impéria mají určité společné základní charakteristiky, které umožňují zahrnout je pod jeden termín bez ohledu na to, kde, kdy a za jakých okolností existovaly, jsou také dostatečně pestrá na to, aby se daly vytvořit určité typy. Motyl klade velký důraz na strukturu, proto rozděluje impéria na typy podle jejich obměn. Jedno hledisko, podle kterého můžeme dělit impéria, je struktura území. To je u některých říší koncentrované a spojitě (dá se říci, že tak je tomu u Perské říše), zatímco jiná impéria mohou mít svá území i v zámoří (typickým příkladem byla Velká Británie). Samozřejmě je možné, aby říše disponovala jak periferiemi u svého jádra, tak zámořskými územími a vzdálenými oblastmi. Taková území mělo například právě Římské impérium. Dalším hlediskem je počet periferií říše, který se pohybuje od dvou do jakéhokoliv potenciálního množství dostupných periferií. Obě zkoumané říše sestávaly z více periferních oblastí. Impéria mohou být rozdělena také podle toho, jak silně ovlivňují elity z jádra elity periferní (Motyl 2001: 19–20).

Barry Buzan a Richard Little ve své knize zmiňují definici impérií od Michaela Doylea z jeho knihy *Empires*. Doyle definuje impéria jako vztahy politické kontroly nastolené některými politickými společnostmi nad svrchovanost jiných politických společností (Doyle 1986: 19). Podle Buzana a Littla však tato definice není zcela vhodná. Neměla by se totiž podceňovat legitimita, kterou impéria často mají, a jejich nadvláda by neměla být viděna jen jako nucené břímě (Buzan – Little 2000: 176).

Během starověku a klasického období byla dominantní formou agrární impéria. Obvykle obsahovala jádrovou oblast, která měla různou úroveň administrativní a armádní kontroly nad svými sousedními regiony. Agrární impéria měla obvykle své centrum ve vysoce zalidněné oblasti

s velkou zemědělskou produkcí. Toto přesně platí například pro Perskou říši. Agrární impéria byla nejběžnější, ale ne jedinou formou. Také existovala například obchodní impéria jako Kartágo, ve kterých byla armádní a administrativní kontrola nižší než v agrárních (Buzan – Little 2000: 176–177).

Impéria starověké a klasické éry byla v mnoha ohledech pozoruhodně flexibilními jednotkami. Neměla totiž ani pevnou hranici ani jednotnou úroveň vnitřní politické kontroly. Spíše existovaly jednotlivé zóny, postupně se vzdalující od centra, ve kterých se podle vzdálenosti snižovala centrální kontrola nad administrativní i vojenskou činností. Velké říše tedy sestávaly z jednotek, které byly ve škále od zcela podřízených přes semi-nezávislé k jednotkám v podstatě nezávislým, ale pod silným vlivem impéria. Úlohu této více méně nezávislé, ale silně ovlivňované oblasti, hrála jak pro Persii tak pro Římskou říši Arménie. Pokud nahlédneme na impéria takto, tak ačkoliv mohou být viděna jako jednotky uvnitř mezinárodního systému, mohou být také druhem hierarchického mezinárodního systému samy o sobě (Buzan – Little 2000: 177–178).

Prosperita či naopak úpadek impérií často závisely na vládě konkrétního panovníka. Velcí vojevůdci¹ mohli zapříčinit velký rozmach říše nebo dokonce vznik nového impéria. Naopak slabí vládcí způsobovali úpadek a často i rozklad říše. Impéria mohla být ovšem sužována i přírodními katastrofami, epidemiemi (např. mor) a především útoky barbarů. Tyto události je také značně oslabovaly. Stále hrozícím problémem byl secesionismus. Byly zpochybňovány hranice a neustále narušována rovnováha mezi centrální a periferní vládou. Jednou z velkých hrozeb pro soudržnost a stabilitu impérií mohla být také

¹ Jako byli například Alexandr Veliký nebo Čingischán. Nebo pokud mám uvést příklad bližší tématu práce, můžu zmínit Kýra či Ardašira.

náboženská heterogenost v říši. Jak už bylo uvedeno výše, byla taková situace i v Persii a v Římské říši. A právě o tom, jak se panovníci snažili s touto hrozbou vypořádat, a jak se vlastně k otázce náboženství stavěli, pojednává tato práce (Buzan – Little 2000: 178).

3 CHARAKTERISTIKA ZKOUMANÝCH ŘÍŠÍ

V prvních dvou částech této kapitoly stručně představím zkoumané říše a jejich historii s důrazem na vymezená období. Záměrně vynechávám historické události spojené s jakýmkoliv náboženstvím, neboť toto téma bude rozebráno podrobně ve čtvrté kapitole. Třetí část kapitoly bude věnována výčtu vzájemných interakcí mezi oběma říšemi ve zkoumaném období.

3.1 Římská říše

Podle legendy byl Řím založen roku 753 př. n. l. Následovalo období vlády králů, které trvalo do revoluce v roce 509 př. n. l. Tehdy byla nastolena republika. Ve skutečnosti bylo území Říma osídleno dlouho před vznikem města a díky křižovatce cest měla oblast výhodnou polohu. Město pak nejspíše vzniklo jednak splynutím několika osad a jednak rozvojem jedné z nich, která ovládla ostatní. Nadvládu nad městem získali Etruskové a právě oni byli králi Říma. Roku 474 př. n. l. ustoupili Etruskové za jejich původní hranice a patrně v této době se změnil politický režim v Římě na republikánský (Robert 2001: 15–17).

Období republiky lze rozdělit do tří fází. Nejprve probíhalo dlouhé dobývání Apeninského poloostrova, které skončilo dobytím Tarentu v roce 272 př. n. l. Za další období lze považovat rozšiřování římské nadvlády, a to nejprve do západního Středomoří po porážce Kartága a poté, po vítězstvích nad Makedonií a Sýrií i na východ. Třetí období je charakterizováno vnitřními rozbroji v 1. století př. n. l., které vedly k rozvratu institucí a občanským válkám. Období republiky pak končí v roce 27 př. n. l. nastolením císařství. Toto období bývá rozdělováno na dvě části. Na principát označující poměrně liberální monarchie a na dominát, který znamenal absolutní vládu císaře (Robert 2001: 19–21). Na období dominátu neboli pozdního císařství se nyní podíváme podrobněji.

Po padesáti letech krize, politických zmatků a rychlého střídání císařů na konci principátu se v roce 284 chopil moci Diocletianus (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 466). Gaius Aurelius Valerius Diocletianus, pocházející z chudé dalmatské rodiny, byl zvolen radou důstojníků na místo císaře Numeriana, který zemřel za podivných okolností na zpáteční cestě z perského tažení. S novým císařem ovšem nesouhlasil Carinus, bratr Numeriana a císař na západě. Když však vytáhl proti Diocletianovi, byl zrazen a zavražděn vlastními důstojníky a Diocletianus mohl položit pevné základy dominátu (Češka 2000: 32). To znamenalo, že císař už nebyl první mezi rovnými (jako za principátu), nýbrž měl v rukou absolutní vládu nad svými poddanými (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 476).

V době, kdy se Diocletianus stal císařem, byla situace v říši poměrně chaotická. Hranice impéria vážně ohrožovali Peršané z východu a barbarské kmeny ze severu. Navíc i uvnitř říše docházelo ke vzpourám obyvatelstva nebo k vyhlášením několika uzurpátorů za císaře (Burian 1991: 135). V konsolidaci říše, především potlačením povstání v Galii, pomohl Diocletianovi Maximianus, za což byl v roce 286 povýšen do postavení druhého Augusta (císaře) (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 476). V roce 293 Diocletianus zdokonalil duální systém vlády na společnou vládu čtyř císařů – tetrarchii. Ke dvěma Augustům přibyli dva Caesarové, kteří jim byli podřízeni. Diocletianovým Caesarem se stal Galerius, Maximianovým Constantius Chlorus. Tetrarchie měla vyřešit vojenské i administrativní problémy říše, které přetrvaly z dob krize (Burian 1991: 136). Rovněž měla tetrarchie pomoci oběma nástupcům Augustů získat před převzetím moci dostatečné zkušenosti. Diocletianus se tak navíc snažil omezit možnost uzurpace. Každý z vládců se staral o svou část říše. Diocletianus a jeho Caesar ovládali východ, Maximianus a Constantius západ (Burian – Oliva 1984: 488).

Kromě vytvoření tetrarchie stihl Diocletianus během své vlády také provést reformu armády, daňovou a měnovou reformu a správní reformu říše. V roce 305 se však po těžké nemoci rozhodl vzdát se postavení Augusta a odejít z čela říše. K témuž kroku donutil také Maximiana. Pak odešel do ústraní do svého paláce v Dalmácii, kde roku 316 zemřel (Grant 2002: 222–223). Po Diocletianově odchodu nastoupili na trůn Galerius a Constantius jako noví Augusti. Na místa jejich Caesarů prosadil Galerius Maximina Daiu pro sebe a Flavia Valeria Severa pro Constantia (Češka 2000: 45).

Následující události ukázaly, že systém tetrarchie je slabý a neobstojí proti boji o osobní pozice ctižádostivých mužů v čele říše. Nová tetrarchie sice vznikla, avšak trvala jen krátce, jelikož už v roce 306 zemřel Constantius Chlorus. Jeho smrt způsobila v nástupnickém systému zmatky. Nedošlo totiž k tomu, že by se Severus stal po Constantiovi Augustem. Tím byl vojsky v Británii povolán Constantiův syn Konstantin². Navíc došlo v Římě k revoltě proti Severovi, při níž byl za císaře povolán Maxentius, syn Maximiana. Tento bývalý císař toho využil a opět se prohlásil za Augusta a syna uznal jako svého Caesara. Maxentius svého otce ovšem odmítl poslouchat a uznávat jako nadřazeného, proto se Maximianus pokusil zbavit ho moci násilím, nicméně bezúspěšně. Poté bývalý císař uprchl ke Konstantinovi. I toho se ovšem roku 310 pokusil zradit, což mělo nakonec za následek jeho smrt (Burian – Oliva 1984: 489–490).

Druhý Augustus – Galerius – mezitím potvrdil Konstantina jako Caesara, avšak proti Maxentiovi nařídil vojenský zákrok. Tažení vedl v roce 307 Severus a dospěl až k Římu, nakonec byl ale poražen a přišel o život (Burian – Oliva 1984: 489). Galerius se pokusil uvést vše znovu do

² V práci používám českou podobu jména Constantinus pro lepší odlišení od podobně znějících jmen.

pořádku a na podzim roku 308 uspořádal jednání v Carnuntu (Horní Panonie). Zde došlo k dohodě díky autoritě Diocletiana. Galerius byl znovu potvrzen východním Augustem s Caesarem Maximinem Daio. Druhým Augustem byl ovšem stanoven Galeriov přítel Licinianus Licinius. Tomu byl přidělen západ, kde měl v roli Caesara pokračovat Konstantin (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 484–485).

Výsledky jednání v Carnuntu byly jen krátkodobé, jelikož ne všichni s nimi byli spokojeni. Kromě toho samozřejmě nebyl brán zřetel na uzurpátory – ani na Maxentia v Římě, ani na dalšího samozvance Domitia Alexandra, který v té době ovládal Afriku. Tito muži ovšem fakticky drželi moc nad částmi říše. Rozhodnutím v Carnuntu byl zklamán také Konstantin a odmítl vzdát se titulu Augustus, který přijal ještě před tímto jednáním (Burian – Oliva 1984: 490). Rovněž Maximinus Daia nebyl s postavením Caesara spokojen a nechal se roku 310 svými jednotkami také prohlásit Augustem, což Galerius nakonec uznal (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 485).

V říši tedy byli čtyři panovníci, všichni v postavení Augustů. Navíc tu také byla nevyřešená situace s uzurpátory. Avšak řady vládců brzy prořídly a čtyři z nich záhy přišli o život. Už roku 311 zemřel Galerius a na jeho místo nebyl vybrán žádný nástupce. Jím ovládané území si rozdělili mezi sebe Licinius a Maximinus Daia. Jako další byl odstraněn uzurpátor Domitius Alexander, kterého porazil druhý samozvanec Maxentius, aby pro sebe získal Afriku a její zásoby obilí. Maxentia však záhy na to, v roce 312, vojensky porazil Konstantin. Tímto vítězstvím se Konstantin stal pánem celé západní říše. Posledním z vládců, který prohrál v tomto boji o moc, byl Maximinus Daia. Ten totiž vytáhl na Licinia, avšak při jejich vzájemném střetu v roce 313 prohrál a i když nezemřel přímo v bitvě, smrt si ho našla brzy poté, když podlehl těžké nemoci. Zbyli tedy pouze Konstantin, vládce na západě, a Licinius, pán východu (Burian – Oliva 1984: 490).

Doba společné vlády Konstantina a Licinia v letech 313–324 nebyla příliš harmonická. Mezi císaři se neustále objevovaly spory, které přerůstaly i v ozbrojené konflikty (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 487). K prvnímu došlo již v roce 316, kdy v panonském Cibalae Konstantin porazil Licinia. Pak došlo k další, tentokrát nerozhodné bitvě v Thrákii. Následovalo sice urovnání roztržky, ale vztahy zůstaly napjaté. V roce 323 vstoupil Konstantin se svými vojsky do Liciniový Thrákie, když odrážel vpády Gótů. Neoprávněný vstup se stal záminkou pro další vzájemné boje, které mezi císaři vzplály následujícího roku. Konstantin zaútočil na Licinia na moři i na souši a po několika bitvách definitivně zvítězil a stal se tak jediným pánem celého Římského impéria (Grant 2002: 247). Licinus byl zajat a brzy i popraven po obvinění, že se znovu pokusil chopit moci (Grant 2002: 255).

Konstantin během své vlády přistoupil k mnoha reformám. Reorganizoval především armádu, ve které dával přednost germánskému živilu. Rovněž provedl reformy ve finanční oblasti a ve správě říše. Ve své práci navazoval na Diocletiana. Důležitým Konstantinovým počinem bylo založení nového města. Shledal, že Řím již přestal být vhodný vzhledem k jeho geografické poloze. Zprvu se Konstantin zdržoval v různých městech na západě, ale nakonec si vybral vhodnou polohu pro své nové město. V letech 324–330 ho založil na místě řeckého města Byzantium u strategické Bosporské úžiny. Město dostalo jméno Konstantinopolis (Grant 2002: 247–248). Během své vlády vedl Konstantin také mnoho válek. Kromě sporů o vládu to byly především boje s barbary. Spory měl ale také s Persií, nicméně v době, kdy připravoval perské tažení, Konstantin vážně onemocněl a roku 337 zemřel (Češka 2000: 87). Už během svého života ale přemýšlel o nástupnictví a rozhodl se pro dynastický princip. Postupně jmenoval své syny Caesary. Nejstaršího Crispa a Constantina roku 317, Constantia roku 324 a nejmladšího Constanta v roce 333. Navíc jmenoval Caesarem i synovce Dalmatia

(roku 335). Ten však byl krátce po císařově smrti zabit. Ani nejstarší Crispus nebyl Caesarem dlouho, jelikož ho sám Konstantin nechal roku 326 zabít (Burian 1991: 144).

Po Konstantinově smrti tedy převzali vládu jeho zbylí synové, kteří si rozdělili správu říše tak, že Constantinus II. vládl na západě, Constantius II. na východě a nejmladší Constans spravoval Itálii spolu s dáckou diecézí. Území, které měl spravovat Dalmatius, tedy Ilyrskou praefekturu, si mezi sebou rozdělili Constantius s Constanssem. Constantinovi II. bylo přiznáno mezi bratry prvenství, a také byl určen za poručíka Constansovi (Burian – Oliva 1984: 493).

Bratři však rozhodně nebyli jednotní a brzy se mezi nimi objevily spory. Především mezi Constantinem II. a Constanssem, který se odmítal bratrovi podřízovat. Constantinus II. chtěl situaci vyřešit vojensky a roku 340 nečekaně vtrhl do Itálie, byl však zabit po porážce u Aquileie. Constansovi tak spadla do klína vláda nad celou západní říší, aniž s tím mohl nepřítomný Constantius II. cokoliv udělat (Češka 2000: 94). Jenže Constansova vláda vyvolávala odpor, a to jak u civilního obyvatelstva, které trpělo pod tvrdými daněmi, tak u jeho vojáků (Burian – Oliva 1984: 493). Nakonec proti němu vypukla roku 350 vzpoura, jejíž velitel Magnetius byl povolán za císaře. Constans sice uprchl, ale byl na útěku zavražděn (Češka 2000: 98).

Uzurpátor Magnetius sice získal pod svou vládu značné území, ale nakonec byl roku 351 poražen Constantiem II. v bitvě u Mursy, a poté spáchal sebevraždu. Ještě během války s Magnetiem si Constantius II. jmenoval svého Caesara. Vybral synovce Galla (Grant 2002: 262). Mezi Gallem a Constantiem II. se však brzy objevilo napětí, které se později stupňovalo. Constantius se totiž domníval, že Gallus chce vládnout nezávisle na něm. Proto ho vylákal na jednání do Mediolana, cestou jej však nechal zatknout a roku 354 popravit (Burian – Oliva 1984: 494).

Constantius II. tedy opět vládl říši sám, proto jmenoval nového Caesara, tentokrát Gallova nevlastního bratra Juliana. Pak musel Constantius řešit na východě nové problémy s Peršany. Poslal pro posily k Julianovi, jenže jeho vojáci odmítli uposlechnout, neboť se domnívali, že tento krok má být cestou jak oslabit jejich oblíbeného vůdce. Dokonce provolali Juliana Augustem, čímž ovšem vyvolali okamžitou Constantiovu reakci. Ten sebral vojsko a vytáhl proti Julianovi. Schylovalo se k boji, avšak Constantius v zimě roku 361 vážně onemocněl a zemřel. Julianus se tak stal jediným císařem v impériu (Grant 2002: 262–263).

Julianus se osvědčil jako dobrý válečník i starostlivý vladař. Po Constantiově smrti zúčtoval s vládními činiteli zdiskreditovanými jejich neschopností a bezohledností. Také se zřekl Constantiova nákladného dvora, vystupoval prostě a obklopoval se raději vzdělanci, nežli úlisnými dvořany. Kromě jeho činnosti v oblasti náboženství, o které bude pojednáno níže, prováděl také měnové a hospodářské reformy (Češka 2000: 116–118). Julianus rovněž toužil dosáhnout velkého vítězství v Persii, proto připravil tažení do této země, ačkoliv nemělo příliš velkou podporu. Přes počáteční úspěchy se mu při bojích přestalo dařit a při jednom z perských útoků byl dne 26. června 363 zraněn. Ještě téhož dne zranění podlehl (Češka 2000: 123–124).

Bezprostředně po Julianově smrti zvolili přítomní vysocí důstojníci a úředníci jeho nástupcem Flavia Joviana. Nový císař toho během svojí vlády nestihl příliš vykonat. Prvním počinem bylo uzavření potupného míru s Persií, aby tak umožnil římskému vojsku navrátit se bezpečně domů. Poté se snažil rychle přesunout na západ, aby upevnil svou moc v říši, která byla oslabená smrtí císaře Juliana. Nepřekročil však ani hranice malé Asie, když jej přepadla 17. února 364 náhlá smrt (Češka 2000: 133–134).

K volbě nového císaře se sešli v Níkaji civilní i vojenští hodnostáři a vybrali nepříliš významného Flavia Valentiniana. Armáda ho schválila, ovšem požadovala, aby vybral svého spoluvladaře. Valentinianus tedy záhy jmenoval druhým Augustem svého bratra Flavia Valenta, přičemž Valentinianus se ujal vlády nad západní částí říše a Valentovi připadla část východní (Češka 2000: 134). Vláda těchto dvou císařů nebyla prosta problémů. Roku 365 se například vzbouřil proti Valentovi jeden z jeho příbuzných, Prokopios, a prohlásil se císařem. Po rychlém potlačení povstání byl potrestán smrtí. Kromě dalších problémů, které vyvstaly uvnitř říše, museli řešit také situaci na římských hranicích. Nepokoje a loupeživé vpády je sužovaly v Galii, Británii i v severní Africe. Valentinianus také řešil problémy s Kvády na rýnském limitu. Zde jej roku 375 dostihla smrt, nikoliv však v boji, nýbrž při jednání. Císaře ranila mrtvice a ještě téhož dne zemřel (Burian – Oliva 1984: 496).

Valentinianovým nástupcem se stal jeho syn Gratianus, kterého otec jmenoval Augustem již v roce 367 v jeho osmi letech. Po smrti Valentiniana se stal jediným vládcem na západě, nicméně pouze krátce, neboť pět dní na to povolala armáda dalším Augustem jeho nevlastního mladšího bratra Valentiniana II. (Grant 2002: 287). Gratianus svého bratra ovšem jako císaře uznal a stal se jeho poručníkem. Bratři spravovali s Valentovým souhlasem dvě třetiny říše (Češka 2000: 142).

Východní císař Valens měl mezitím velké problémy s Góty. V roce 378 propuklo v Thrácii velké povstání, které vyvolali zde usazení Gótové, ale přidalo se k němu i další obyvatelstvo. Valens se rozhodl řešit tuto situaci vojensky. Přestože neměl dost silnou armádu, rozhodl se nepočkat na pomoc synovce Gratiana, jenž byl právě vázán bojem s Alamany, a na vzbouřence sám zaútočil. Bitva u Hadrianopole 9. srpna 378 však skončila drtivou římskou porážkou a sám císař Valens v ní zahynul. Prohra znamenala velký problém, neboť se tak zhroutil římský obranný systém, a to právě v oblasti, která byla pod největším tlakem

barbarských kmenů. Gratianus potřeboval spoluvladaře pro východní část říše, jelikož se nemohl spolehnout na Valentiniana II., který byl v té době ještě dítětem. Rozhodl se proto za Valentova nástupce jmenovat v roce 379 Flavia Theodosia (Burian – Oliva 1984: 497).

Theodosius s Gratianovou pomocí vybudoval novou východní armádu, přesto boje s Góty nevedly ke zdárnému konci. Oba Augusti se tedy rozhodli pro diplomatické řešení. Gratianus uzavřel mír s Ostrogóty v Panonii a Theodosios přijal Vizigóty do svých služeb. Postupně tak začal proces, kdy obranu říše měly na starosti stále z větší části polobarbarské kmeny, nikoliv obyvatelstvo s vlasteneckým vztahem k říši (Češka 2000: 147–148).

Problémům však nebylo konce, ačkoliv tentokrát se objevily na západě. Vojsko, nespokojené s vládou císaře Gratiana, vyhlásilo roku 383 Augustem svého vrchního velitele Magna Maxima. Gratianus vytáhl se svými vojsky za Maximem, aby jeho vládu ukončil, nicméně jeho vojáci dezertovali a Gratianus byl nucen ustoupit. Při útěku pak byl chycen Maximovým důstojníkem a popraven. Uzurpátor Maximus pak značně rozšířil své území a zkoušel vyjednávat s Valentinianem II. i s Theodosiem. Oba v té době neměli jinou možnost, než jeho vládu se zdráháním uznat. Jenže v roce 387 Maximus nečekaně vpadl do Itálie, na což již Theodosius zareagoval vojenskou akcí. Maximus střet prohrál a zaplatil životem (Grant 2002: 295–296).

Valentinianus II. byl poslán do Galie s novým poručníkem Frankem Arbogastem. Mladý císař pod jeho dozorem velmi trpěl a nakonec byl 15. května 392 nalezen oběšený. Objevily se samozřejmě spekulace, které ale nebyly potvrzeny, že nešlo o sebevraždu. Po Valentinianově smrti dosadil Arbogast na jeho místo Flavia Eugenia, který se sice snažil navázat komunikaci s Theodosiem, nicméně bez odezvy (Češka 2002: 165–167). Theodosius byl rozhodnut vyřešit situaci s Eugeniem vojensky.

Posbíral armádu a roku 394 proti němu vytáhl. Střetli se u malé říčky Frigidu a Theodosius bitvu s přehledem vyhrál. Eugenius byl zajat a popraven, Arbogast nakonec na útěku sám spáchal sebevraždu (Burian – Oliva 1984: 498).

Tímto se Theodosius stal jediným vládcem celého římského impéria. Jeho samostatná vláda však netrvala dlouho, neboť již 17. ledna 395 v Mediolanu skonal. Ještě za svého života určil své nástupce. Roku 383 prohlásil Augustem svého staršího syna Arcadia, v roce 393 druhého syna Honorio. Chlapci však byli císaři pouze formálně, faktickou moc získali do svých rukou až po otcově smrti. Arcadius se ujal vlády na východě a Honorius na západě. Toto rozdělení Římského impéria se nakonec ukázalo jako končené a trvalé (Burian – Oliva 1984: 499).

Historie Východořímské (Byzantské) a Západořímské říše se tedy začala psát zcela odděleně. A zatímco Východořímská říše se udržela ještě více než tisíc let, než byla definitivně poražena dobytím Konstantinopole Turky v roce 1453, Západořímská říše nepřežila vpády barbarů a byla rozvrácena již v 5. století. Datem jejího zániku je rok 476, kdy byl Řím vydrancován barbarským vojevůdcem Odoakerem (Robert 2001: 22).

3.2 Perská říše³

Íránské kmeny byly západní větví árijských národů, přicházejících nejspíš z území mezi dnešní Ukrajinou, Kavkazem, Uralem a Altajem. Právě toto západní křídlo se ve 2. pol. druhého tisíciletí př. n. l. usídlilo přibližně na území dnešního Íránu. Tři nejvýznamnější íránské kmeny byly Médové, Peršané a Parthové (Krejčí 1993: 76).

³ Datování událostí v období vlády Sásánovské dynastie je sporné a ve zdrojích, které jsem vyhledala, se liší. Pro zjednodušení budu vycházet z datování v knize Dějiny Íránu od Michaela Axworthyho. Rovněž podobu jmen jsem převzala z této publikace.

Ve druhé polovině 8. století př. n. l. se Asyřané pokoušeli ovládnout území Médů, avšak ti se proti nim zorganizovali v kmenovou federaci a nakonec se jim podařilo Asyřany ve druhé polovině 7. století př. n. l. porazit a vyvrátit Asyrskou říši (Krejčí: 76).

Kmen Peršanů, původně pod nadvládou Elamitů, z jejichž područí se osvobodil, na čas přijal nadvládu Médů. V 6. století se pak stal hlavní silou v rámci íránských kmenů (Krejčí 1993: 76). Povstání proti Médům vedl perský princ Kýros, který odvozoval svůj původ od svého praotce Achajmena. V roce 549 př. n. l. dobyl médské hlavní město Ekbatana, ovládl Médii a z Persie udělal střed říše. Postupně dobyl ještě mnoho dalších území a vytvořil říši rozkládající se od východního pobřeží Egejského moře až k řece Indu (Axworthy 2009: 17). Dynastie Achajmenovců vládla v Persii až do roku 330 př. n. l. Během té doby říše rozšířila ještě více své území a přečkala období řecko-perských válek, až byla poražena Alexandrem Makedonským (Axworthy 2009: 253).

Už Alexandrův otec Filip Makedonský plánoval zaútočit na Persii, ale než svůj plán uskutečnil, byl zavražděn. Alexandr pokračoval tam, kde jeho otec skončil a uskutečnil tažení do Persie. Rozhodující bitvu s Peršany svedl r. 331 př. n. l. u Gaugamél. Alexandr zvítězil a perský král Dareios uprchl z bojiště, avšak později byl zabit satrapou Baktrie. Alexandr táhl dále do Persie a roku 330 př. n. l. dobyl a zničil hlavní město Persepolis (Axworthy 2009: 30–31).

Alexandr zemřel r. 323 př. n. l. v Babylonu a objevil se problém nástupnictví. Nebylo jasné, kdo by se měl ujmout vlády a mezi jeho vojevůdci se rozpoutalo mnoho válek o dobytá území. Persii ovládl na více než jedno století Alexandrův vojevůdce Seleukos a jeho potomci (Axworthy 2009: 31–32).

Již roku 250 př. n. l. se však od Seleukovské říše odtrhla Parthie (Axworthy 2009: 253). Vlady se zde ujal Parthský rod Arsakovců.

Následovalo dlouhé období bojů mezi Arsakovci a Seleukovci, ve kterých prožívaly střídavý úspěch obě strany. Až za vlády Arsakovce Mithradatése II. konečně Parthové zvítězili (Axworthy 2009: 34). Dynastie Arsakovců pak vládla v Persii až do r. 229 n. l. (Axworthy 2009: 253).

Začátkem třetího století se v perské provincii Fárs objevila nová mocenská síla vzešlá z místních vládců, dosud podřízených Arsakovcům. Tito provinční panovníci postupně rozšiřovali svoji moc, až se v roce 224 jejich vůdce Ardašír utkal s králem Arsakovců Artabanem V. v bitvě u Hormuzdgánu. Ardašír v bitvě zvítězil a Artabana zabil. Ardašír pocházel z poměrně mladého rodu Sásánovců, pojmenovaném po předku Sásánovi. Rod měl také poněkud nižší postavení. Aby toto bylo zakryto, odvozoval Ardašír svůj původ od Achajmenovců (Axworthy 2009: 41–42). Sásán byl pravděpodobně drobným knížetem, světským panovníkem, ale zároveň správcem jedné ze svatyň bohyně Anáhity⁴. Jeho synem měl být Pápák, který se stal pánem části Fársu. Pápák byl otcem Ardašíra. Existují však i jiné verze o původu Ardašírově (Klíma 1977: 134–135).

V roce 226 se dal Ardašír korunovat králem králů, avšak trvalo mu ještě nějakou dobu, než dobyl celou Parthskou říši a definitivně svrhl Arsakovce (Axworthy 2009: 42). Podařilo se mu to s pomocí Parthské šlechty, nespokojené s arsakovským rodem. Ardašír vybudoval velmoc. Nastala nová éra v dějinách Íránu pod vládou perské dynastie. (Klíma 1977 137–141). Hlavním městem říše byl Ktesifón, kde byla později také korunována většina sásánovských panovníků (Frye 1983: 121).

Posledních několik let vlády byl Ardašírovým spoluvládcem jeho syn Šápúr I., který zcela převzal vládu po otcově smrti v roce 241. Ardašír i Šápúr prováděli změny ve vládě, především ji více centralizovali, ale také přibylo byrokracie. Šápúr sám pak v podstatě pokračoval v politice

⁴ Bohyně Anáhita patřila spolu s Ahura-Mazdou a Mithrou k hlavním íránským božstvům (Burian – Oliva 1984: 485).

svého otce. Oba také založili mnoho měst. V zemi rovněž podporovali rozvoj obchodu, zejména kolem Hedvábné stezky, ale také po moři. V některých městech byly budovány uznávané školy (Axworthy 2009: 43–45).

Po úspěšné vládě Šápúra I. se na trůnu poměrně rychle vystřídalo několik nepříliš úspěšných panovníků. Když Šápúr I. zemřel, nastoupil po něm jeho syn Hormuzd I. Vládl v letech 272–273 (Axworthy 2009: 263). Byl pravděpodobně nejmladším Šápúrovým synem a dostal tak přednost před starším Narsém. Jeho jméno je spojeno s dobrou vládou (Daryae 2009: 10). Jeho nástupce Bahrám I. vládl také krátce, pouze tři roky, a to v letech 273–276 (Axworthy 2009: 263). Bahrám však pravděpodobně nebyl synem Hormuzda I., nýbrž spíše dalším synem Šápúra I. Podobně jako Narsé byl také starší než Hormuzd. Zdá se však pravděpodobné, že jeho matkou byla buď níže postavená královna nebo konkubína (Frye 1983: 127).

Jako další se ujal vlády Bahrám II. (276–293) (Axworthy 2009: 263). Během jeho vlády došlo k zajímavým událostem v oblasti náboženství, a také se Sásánovská říše střetla s Římem. Bude o nich však pojednáno v dalších částech práce. Další panovník, syn Bahráma II. Bahrám III., vládl pouze několik měsíců, než byl svržen svým strýcem Narsém (293–302). Ten byl pravděpodobně podporován částí šlechty, která se spikla proti Bahrámovi III. Zdá se, že za ním stáli menší provinční vládcí, zatímco Bahráma podporovala centrální část říše. Není mnoho informací o vnitřní politice Narsého, ani jeho nástupce, syna Hormuzda II., který vládl v letech 302–309 (Frye 1983: 129–130).

Po smrti Hormuzda II. se pátralo po nástupci. Jeho syn Ádhar-Narsé byl kvůli své krutosti na trůně jen chvíli. Další syn Hormuzda II., jménem Hormuzd, byl zase příliš neoblíben. Velmožové jeho otce ho, jakmile Hormuzd II. zemřel, vsadili do vězení. Později se dostal na

svobodu a utekl do Římské říše. Nakonec se zjistilo, že jedna z žen Hormuzda II. je těhotná. Přesvědčila všechny, že čeká syna, a tak jí prý posadili korunu na břicho a uznali nového krále. Skutečně se pak narodil syn, byl jím Šápúr II. (Klíma 1977: 158–9). Tento panovník vládl od roku 309 až do roku 379, byl tedy nejdéle vládnoucím sásánovským panovníkem vůbec. Jako dítě Šápúra ve vládě sice zastupovala šlechta, ale on byl velmi brzy schopen převzít moc (Frye 1983: 133). Jedna z prvních věcí, kterou po převzetí moci udělal, byla úspěšná odvetná výprava proti Arabům, kteří za jeho dětství sužovali zemi nájezdy (Klíma 1977: 159). Během své vlády pak posiloval obranu země proti nájezdům, jednak proti Arabům a jednak proti kočovníkům z východu (Frye 1983: 136). Země pod vedením Šápúra II. rostla a vzkvétala, rovněž za jeho vlády vyvrcholil proces centralizace (Frye 1983: 133).

Nástupci Šápúra II. vládli v Persii, více či méně úspěšně, ještě mnoho století. Jejich porážka nakonec přišla ze strany muslimských Arabů, kteří vytáhli proti Sásánovcům v roce 637 za vlády Jazdegerda III. Toho roku byla perská armáda poražena v bitvě u Qádesíje a Arabové se po ní zmocnili hlavního města říše i celé Mezopotámie. Pak byli Peršané znovu poraženi v bitvě u Nehávandu r. 641 a z této porážky se již Sásánovci nevzpamatovali, jejich odpor se zhroutil. Král Jazdegerd III. uprchl na východ, kde hledal pomoc v boji proti Arabům, avšak nakonec byl r. 651 zabit vlastními poddanými (Axworthy 2009: 63–64).

Rod Sásánovců pozdvihl Perskou říši politicky i kulturně na jeden z nejvýznamnějších starověkých států. Bohatství říše bylo založeno na zemědělství, řemeslech a obchodě. Pokud jde o obchod, říše výrazně těžila ze své příznivé polohy, jelikož jí procházela proslulá Hedvábná stezka, po níž proudil obchod od Středozemního moře přes Indii až do Číny. Avšak charakter vlády v říši byl despotický a blaho říše záleželo na osobních kvalitách panovníka. Dějiny této dynastie jsou také protkány neustálými válkami se sousedy říše – s Araby, Armény, Chazary, Huny,

Kušány a především s Římany. O střetech s Římskou říší bude pojednávat následující podkapitola (Klíma 1977: 168–173).

3.3 Interakce mezi Perskou a Římskou říší

Když se na východě chopili moci Sásánovci, hlásili se k tradici říše Achajmenovců. To vedlo k napětí na hranici s Římskou říší, jelikož si nárokovali území bývalé Achajmenovské říše. Především pak usilovali o kontrolu nad Arménií. Ve válkách s Římem pokračovali v politice parthských Arsakovců (Burian – Oliva 1984: 485). S válečnými výboji proti Římské říši začal hned první Sásánovský panovník Ardašír. Započal tak dlouhou řadu válek mezi Perskou a Římskou říší, které však v podstatě neměly žádné vážné příčiny. Boje se vedly o poměrně bohaté provincie a oba státy doufaly, že tak získají hospodářské výhody. Avšak ani jedna ze stran nedokázala té druhé nikdy zasadit rozhodující úder. Arménie, Mezopotámie a Sýrie se staly arénou těchto dvou velkých impérií (Axworthy 2009: 43).

Ardaširovy útoky na Římskou říši nebyly nejdřív příliš úspěšné, ale nakonec dosáhl nějakých výsledků, když dobyl města Nisibis a Karhy. Jeho syn Šápúr I. byl úspěšnější, a to hned několikrát. V bitvě u Misikoe v roce 243 porazil a zabil římského císaře Gordiana. Poté v roce 244 porazil římského císaře Filipa Araba a v roce 260 dokonce porazil a zajal císaře Valeriána. Co se s tímto císařem pak stalo, není zcela jasné. Podle římských dějepisců byl krutě zabit, avšak je pravděpodobnější, že v zajetí v klidu dožil (Axworthy 2009: 43–44). V té době se Římané nedokázali proti Peršanům vzchopit, ale objevila se nová síla. V syrské Palmýře se osamostatnil Septimius Odenathus a úspěšně bojoval proti Římanům, možná i proti Peršanům. Když byl v roce 267 zavražděn, vládu po něm převzala jeho žena Zenobia. V roce 269 dobyla Egypt, ale již v roce 273 ji římský císař Aureliánus porazil a obnovil moc Říma v oblasti (Axworthy 2009: 49).

Za vlády Bahráma II. v roce 283 čelila Sásánovská říše invazi římského císaře Carina. Carinus dobyl hlavní město Sásánovců a byl by pokračoval dál, kdyby v prosinci téhož roku nezemřel. Byl uzavřen mír a Římané dostali zpět Mezopotámii, která byla od výbojů Šápúra pod perskou nadvládou. Bahrám II. na tyto podmínky přistoupil pravděpodobně proto, že byl v té době zaměstnán revoltou svého bratra Hormuzda ve východních provinciích (Frye 1983: 128).

Řím a Persie se střetly také během vlády Sásánovce Narsého. Tento panovník totiž využil situace, kdy byl římský panovník Diocletianus zaneprázdněn potíráním vzpoury v Egyptě, a vtrhl do Sýrie. Jeho útok měl potlačit Galerius, ale u města Nicephorium Callinicum utrpěl těžkou porážku. Římská říše tak přišla o celou Mezopotámii. Galerius však již dalším rokem svou chybu napravil. Vydal se do Arménie a porazil zde perskou armádu. Zmocnil se obrovské kořisti, mimo jiné také Narsého harému. Pak táhl dál, až k hlavnímu městu sásánovské říše, Ktesifónu, které se mu podařilo dobýt. Nakonec byla uzavřena mezi oběma říšemi mírová smlouva. Římu se vrátila Mezopotámie, rozšířená až k Tigridu, a získal také uznání jeho vlivu nad Arménií. Narsému se alespoň vrátil zpátky jeho harém (Grant 2002: 238).

Mír se pak mezi Persií a Římem udržel po čtyřicet let. Narušil ho až Šápúr II., který obnovil v roce 338 vojenské akce proti Římu (Burian 1991: 172). Konflikt se opět soustředil v Mezopotámii. Šápúrovi docela obstojně čelil Constantius II. Šápúr pak navíc musel tažení ukončit kvůli výbojům kmenů na východě. Musel zaměřit svou pozornost v této části říše a zdržel se tam v letech 353 až 358 (Grant 2002: 261). Když však dosáhl na svých východních hranicích klidu, pustil se Šápúr znovu do války s Římem. Podařilo se mu obsadit některá města a pevnosti. Constantius II. poslal pro pomoc k Julianovi, ale ten byl místo toho povolán Augustem. Constantius II. se ho tedy vydal zpacifikovat, avšak cestou zemřel (Češka 2000: 106).

Julianus se stal po Constantiovi II. vládcem a byl přesvědčen, že jemu se konečně podaří porazit definitivně Persii. Na tažení vyrazil v březnu roku 363. Dorazil až ke Ktesifónu, ale netroufl si město obléhat. Nejprve se chtěl spojit s přicházejícími posilami. Šápúrova armáda však na Julianovo vojsko neustále dorážela. V jedné z šarvátek byl pak Julianus zraněn a na toto zranění také zemřel. Šápúr II. pak ještě zesílil své útoky. Nově jmenovaný římský císař Jovianus neměl jinou možnost, než sjednat nevýhodný mír. Slíbil vyklidit pět provincií za Tigridem, včetně mnoha pevností. Také Peršanům přenechal značnou část Arménie (Grant 2002: 273–274).

Na sklonku vlády Šápúra II. zaútočil na Persii římský císař Valens. Šlo zde především o uplatňování vlivu na Arménii a na Jihokavkazskou Ibérii (dnešní Gruzii) (Češka 2000: 145). Přestože jejich armádu porazil, nedosáhl velkého úspěchu a roku 376 uzavřel nevýhodný mír (Grant 2002: 284).

4 CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH NÁBOŽENSTVÍ

4.1 Římské pohanské kultury

Římské předkřesťanské náboženství se svou podstatou lišilo od našeho současného chápání tohoto pojmu. Náboženství nepředstavovalo morální hodnoty společnosti. Římané v žádném případě nechápali bohy jako duchovní bytosti. Byli pro ně spíše zosobněnými přírodními silami či lidskými vlastnostmi a hodnotami. Veřejné projevy úcty bohům – rituály – měly společensko-politický charakter a účastnili se jich všichni římstí občané včetně panovníka (Nemec 2005: 9–10). Bylo to náboženství konkrétní a racionální, mystické a iracionální prvky se začaly objevovat až koncem republiky. Rovněž se jednalo o náboženství tolerantní a otevřené. Neexistovalo zde žádné dogma, které by museli všichni akceptovat. Dá se říci, že se jednalo o náboženství zvykové, jelikož se opíralo o obyčeje předků. Nemělo žádné posvátné knihy jako je Bible či Korán. Rovněž nevznikla církev jako pevná organizace, jak ji známe například z křesťanství (Skřejpek 1999: 40–42).

Římské náboženství označujeme jako polyteistické. Je pro něj typické velké množství bohů a bůžků či dalších nadpřirozených bytostí, takže se může jevit až nepřehledné (Skřejpek 1999: 40). Je běžné připodobňovat římský polyteismus k řeckému, avšak řecký pantheon je mnohem více propracovaný než římský. Skupina velkých bohů v Římě byla volnější, pronikali do ní neustále nové postavy a vztahy mezi nimi nebyly jasně dané (Rüpke 2007: 24).

V počátcích Říma zastupovala nejdůležitější bohy indoevropská triáda Jupiter (svrchovanost), Mars (válečník) a Quirinus (vyživovací a ochranná funkce). Ti byli ovšem později pod etruským vlivem nahrazeni trojicí Jupiter, Juno, Minerva. Tito bohové už částečně odpovídali řeckým protějškům (Zeus, Héra, Athéna) (Eliade 1993: 212). K této základní trojici postupně přibývali další bohové, kteří zastupovali nejrůznější

funkce: například bohyně krbu a domácího ohně Vesta, bůh plodnosti Faunus, bohyně růstu obilí Ceres, bůh vodních toků Neptun a mnoho, mnoho dalších (Skřejpek 1999: 50). Kromě bohů v pantheonu věřili Římané v další nadpřirozené bytosti. Uctívali celý zástup drobných bůžků, bohů míst a předků či zbožštěných lidí. Mimo to existovala ještě jedna zvláštní skupina bytostí – démoni, kteří byli něčím mezi lidmi a bohy (Rüpke 2007: 25).

O římské kulty se starali kněží. Byli v podstatě správci kultů a tuto činnost mohli vykonávat laikové. Někteří byli jmenováni, jiní voleni (na omezenou dobu) a byli rozděleni podle toho, o které bohy se starali. Nejvyšším knězem byl *pontifex maximus*. (Robert 2001: 148).

Původně se římský náboženský život obešel bez chrámů. Posvátná místa se nacházela v přírodě. Chrámy se začaly stavět až v době Etrusků, ale byly zasvěceny bohům a vstupovat do nich mohli pouze kněží. Rituály se odehrávaly na prostranství před chrámem, kam se mohl shromáždit lid (Robert 2001: 150). Podstatná část náboženského života Římanů se však odehrávala v jejich domovech. Téměř všichni měli doma vlastní svatyni, kde uctívali své předky a tradiční domácí bůžky (Láry a Penáty). Na rituály dohlížela mužská hlava rodiny a byly součástí každodenního života (Smith: 2006: 86).

V císařském období vzrostl římský náboženský zápal, když se objevil tzv. císařský kult, který oslavoval zbožštěné císaře. Prvními zbožštěnými panovníky byli Caesar a Augustus a vytvořili tak důležitý precedens, ačkoliv jejich nástupci nebyli zbožšťováni automaticky. Caesar navíc zavedl další novinku, když funkci *pontifex maximus* přiřadil k funkci imperátora. Císařské kulty měly rovněž své kněze, obřady i chrámy (Eliade 1993: 213–214).

Ve třetím století našeho letopočtu se objevil nový směr, tzv. novoplatonismus. Jeho zakladatelem byl Plótínos. Novoplatonismus se

snažil sloučit náboženské a filosofické prvky a být tak dostatečnou alternativou křesťanství, jehož vliv narůstal. Novoplatonismus však nemůžeme jednoznačně označit jako náboženský směr (Smith 2006: 87).

4.2 Judaismus

Dějiny židovského náboženství sahají daleko do minulosti, jedná se o jedno z nejstarších monoteistických náboženství na světě. Židé věří, že jsou vyvoleným národem samotného Boha. Podstatnou složkou židovské víry je podílet se na specifickém způsobu života (Keene 2008: 38–39).

Dějiny Židů se odvíjí od Abraháma, jehož Bůh vyzval, aby se usadil v kenaanské zemi. Podle dvanácti synů Abrahámovy vnuka Jákoba dostalo název dvanáct židovských kmenů. Z nejsilnějšího kmene Judy pak pochází výraz Žid (Keene 2008: 40).

Podle Bible přišli Židé jako svobodní lidé do Egypta, avšak později byli utlačováni a v otroctví (Eliade 1993: 152). Tehdy Bůh povolal Mojžíše. Ten požadoval na faraonovi, aby tento národ propustil. To se však stalo až po seslání deseti ran na Egyptany. Židé pak putovali čtyřicet let do země zaslíbené, Kenaanu (Keene 2008: 40). Zde se usadili a vytvořili výše zmíněných dvanáct kmenů (Eliade 1993: 125). Během putování obdržel Mojžíš od Boha na hoře Sinaj Desatero přikázání. V Kenaanu si Židé sami vládli, měli i vlastní krále. Židovský král Šalamoun nechal postavit Jeruzalémský chrám (Keene: 40–41). Po smrti tohoto krále se království rozdělilo na severní část Izrael a jižní Judsko (Eliade 1993: 125).

Po vládě několika špatných králů však byla severní část země v 8. století př. n. l. dobytá Asyřany a v 6. století př. n. l. jižní část podlehla Babyloňanům (Keene 2008: 41). Jeruzalémský chrám byl zničen a Židé byli odvečeni do Babylónie. V roce 539 je však osvobodili Peršané v čele s Kýrem Velikým. Židé se pak mohli vrátit z exilu a obnovit Jeruzalémský

chrám. Již v té době se od sebe začaly oddělovat jednotlivé skupiny židů, které šly částečně vlastním vývojem. Spojoval je všechny ovšem důraz na Bibli a na Jeruzalémský chrám. Židovské komunity se šířily po územích na blízkém východě, ale ve druhém století př. n. l. se židé usadili i v Římě (Cowling 2006: 265–267).

Ve druhém století př. n. l. došlo v Judsku k židovské vzpouře proti syrskému vládci Antiochovi IV. Vzpoureu vedl rod Makabejců a vítězný mír je dodnes připomínán slavením tzv. Chanuky, čili Svátku světel. V letech 63 př. n. l. až 200 n. l. byla oblast Judska pod nadvládou Římské říše. Během této doby propukalo mnoho židovských vzpour. Ke všeobecné vzpouře nakonec došlo v roce 66 n. l., avšak po počátečních úspěších byla tvrdě potlačena a r. 70 byl zničen Jeruzalémský chrám. Tak Židé přišli o svůj ústřední sjednocující symbol. Po této pro Židy tragické události docházelo ještě k dalším vzpourám. Za zmínku stojí např. vzpoura Bar Kochby v roce 132. Avšak žádná nebyla úspěšná. Naopak byly brutálně potlačovány (Cowling 2006: 267–269). Na počátku 3. století se životní podmínky pro Židy zlepšily, ovšem když se v Římské říši na konci 4. století stalo výlučným náboženstvím křesťanství, bylo Židům odňato mnoho práv (Eliade 1993: 126).

V sedmém století se změnila situace, když začaly arabské výboje. Většina Židů se během jednoho století dostala pod muslimskou nadvládu a jejich životní podmínky se v podstatě zlepšily. Ovšem pro Židy žijící na křesťanských územích začala být v následujících stoletích situace nepříznivá. Začala se šířit nenávist a pogromy. Jak se Židé postupně šířili do dalších evropských zemí, od Anglie po Polsko, nenávist k nim je po nějaké době následovala. Rovnosti dosáhli Židé až v 19. století, kdy docházelo k oddělování církve od státu a Židé mohli být nehledě na náboženství loajálními občany státu (Cowling 2006: 270–272).

Bohužel narůstající tolerance k Židům nebyla všeobecná. Objevil se také moderní antisemitismus, jehož přímým důsledkem byl holocaust během II. světové války, při němž zahynulo na šest milionů židovských mužů, žen a dětí (Cowling 2006: 273).

Židovské vnímání Boha je zcela odlišné od vnímání bohů v pohanských kultech, o kterých bylo psáno v předchozí podkapitole. Bůh je pro ně „transcendentní“ stvořitel, tedy odlišuje se od toho, co stvořil. Stojí mimo svět, ale může do něj zasahovat. Bůh je všudypřítomný a rovněž podle Židů nemá počátek ani konec. Ústředním rysem židovské víry je také jejich přesvědčení o boží všemohoucnosti a vševědouce. Další důležitou součástí judaismu je víra v konec světa, kdy Bůh pošle Mesiáše, aby spasil jeho národ. Podoba této postavy byla v průběhu historie popisována různě. V mesiášském období zavládne na zemi mír a nebožtíci vstanou z mrtvých a proběhne poslední soud nad celým lidstvem. Spravedliví půjdou do nebe a hříšníci skončí na věky v pekle (Cohn-Sherbok 2006: 286–8).

Pro židovské náboženství je velmi důležité jejich Písmo. Ústřední místo zaujímá Tanach. Je napsán v hebrejštině a má třicet devět knih. To je stejně jako u křesťanského Starého zákona, ačkoliv zde jsou odlišně uspořádány. Skládá se ze tří částí: Zákona (Tóry), Proroků (Nevi'im) a Spisů (Ktuvim) (Keene 2008: 44).

4.3 Křesťanství

Křesťanství je v současnosti nejrozšířenější náboženství na světě s asi dvěma miliardami věřících. Je však rozděleno do mnoha různých sekt a církví, které vznikaly postupně během jeho dlouhé historie. Největší je římskokatolická církev s více než jednou miliardou členů (Keene 2008: 86).

Křesťanství je založeno na osobě Ježíše Krista jako Božího syna. Ježíš však byl skutečnou historickou postavou. Poznatky o jeho životě jsou čerpány ze čtyř evangelií z Nového zákona. Ježíš se narodil jako Žid v Betlémě v Judsku a vyrostl v Galilei. Zde také strávil většinu života. Jeho narození dle evangelií však nebylo obyčejné. Zvěstovali je andělé a měl být počat nikoliv lidmi, nýbrž z moci Boží (France 2006: 317–318).

O jeho životě do třiceti let není mnoho známo, ale předpokládá se, že dostal starozákonní vzdělání v synagoze. Jeho působení odstartovalo pokřtění od Jana Křtitele. Ten vyzýval Izrael k návratu k Bohu a své stoupence křtil v řece Jordán. Ježíš se k němu připojil. Pak začal sám kázat. Vedl potulný způsob života, kázal a učil své stoupence, konal zázraky. Evangelia mluví především o zázračném léčení, ale i o nadpřirozené moci nad přírodními živly. Postupně kolem sebe shromáždil dvanáct nejbližších učedníků, kteří měli pokračovat v jeho poslání (France 2006: 318–319).

Ačkoliv byl velmi oblíbený, jeho nekonvenční chování mu přineslo i spoustu nepřátel. Zejména vzbudil odpor židovských představených. To nakonec vedlo k tomu, že ho zradil Jidáš, jeden z jeho nejbližších učedníků, čímž umožnil Ježíšovo zatčení a smrt (France 2006: 320). Noc před svou smrtí se Ježíš sešel se svými učedníky k večeři, aby oslavili Pesach. Tuto „Poslední večeři“ si křesťané dodnes připomínají. Brzy poté byl Ježíš zatčen. Na intenzivní nátlak židovského vedení ho pak římský místodržící Pilát Pontský odsoudil k smrti ukřižováním (Keene 2008: 92). Byl pohřben, avšak brzy byla hrobka objevena prázdná. Po nějaký čas se pak Ježíš znovu ukazoval mezi lidmi a rozšířila se zpráva o jeho zmrtvýchvstání (France 2006: 322).

Křesťanská víra se pak rychle šířila do dalších oblastí. Již za patnáct let se dostali křesťané do Říma. Vzniklo několik významných center křesťanství. Stoupenci tohoto náboženství byli v dalších staletích

často vystavováni represím, ale ve své víře vytrvali. Až bylo křesťanství nakonec ve čtvrtém století v Římské říši zrovnoprávněno a později přijato za státní náboženství. Pak už se mohlo snáze rozvíjet a zažívalo nevídaný rozkvět (McGrath 2006: 311).

Během dlouhých dějin křesťanství se vyvíjely různé cesty, po kterých šly jednotlivé skupiny věřících, a vyvinulo se tak mnoho různých církví a sekt. V roce 1054 došlo k tzv. Velkému schizmatu, které znamenalo definitivní rozkol mezi východní a západní církví. Přesto však během středověku křesťanství nabývalo na síle. V 16. století došlo v západní církvi k reformaci, z níž nakonec vznikl protestantismus jako svébytný typ křesťanství. Protestantismus si získal spoustu příznivců a dodnes je velmi oblíbený a po západním katolictví nejrozšířenější. Rovněž v 16. století začal proces velmi významný pro utváření současného křesťanství, byla jím expanze této víry na americký kontinent, ale i do dalších oblastí celého světa (McGrath 2006: 313–316).

Posvátnou knihou křesťanů je Bible. Je tvořena Novým zákonem a Starým zákonem, který křesťané převzali z judaismu. Starý zákon obsahuje 39 knih. Nový zákon se skládá z celkem dvaceti sedmi knih – čtyř evangelií, Skutků apoštolů, dvacet jedna dopisů či epištol a knihy Zjevení. Většina těchto textů byla sepsána poměrně brzy po Ježíšově smrti (Keene 2008: 98–99). Autory evangelií jsou Matouš, Marek, Lukáš a Jan, kteří líčí život Ježíše Krista. Skutky apoštolů popisují počátky církve a šíření křesťanství. Jsou doplněny epištolami, kde se rovněž pojednává o problémech v raně-křesťanských obcích. Vznik knihy Zjevení se klade do pozdější doby a předpovídá konečné vítězství křesťanství nad světem zla (Burian 1991: 79).

4.4 Zoroastrismus

Zoroastrismus je starověké perské náboženství založené na učení proroka Zoroastra (též nazýván Zarathuštra). O Zoroastrovi se

v současné době všeobecně soudí, že byl skutečnou historickou postavou, přestože o jeho životě se neví skoro nic. Vědci se navíc nemohou shodnout, v jaké době měl žít, ani kde měl žít. Existují domněnky, že žil na severovýchodě, tam, kde se později rozkládala Baktrie, v oblasti dnešního Afghánistánu. Jiná verze tvrdí, že pocházel z oblasti řeky Aras v dnešním Ázerbájdžánu. Rozhodně však je Zoroaster klíčovou náboženskou postavou a významem se vyrovná prorokům, jako byli Mojžíš, Ježíš či Muhammad. O jeho životě se sice zmiňují zoroastrovské náboženské texty, avšak ty byly napsány mnohem později a zmínky o Zoroastrovi v těchto textech mají spíše formu bájí. V těchto textech se tvrdí, že prorok žil někdy okolo roku 600 př. n. l., nicméně současní badatelé se domnívají, že to bylo mnohem dříve. Přiklání se spíše k rokům 1200 až 1000 př. n. l. (Axworthy 2009: 13).

Soudí se, že Zoroaster nepřišel s úplně novým náboženstvím. Spíše zreformoval stávající náboženské praktiky. Vytvořil tak náboženství s mnohem složitější filosofickou teologií a s větším důrazem na mravnost a spravedlnost (Axworthy 2009: 13–14). Původní náboženství v oblasti, kde Zoroaster žil, odpovídalo společnosti ovládané válečnickou aristokracií a kněžími (Eliade 1993: 252). Bylo směsicí modlářství a pověr. Lidé věřili na mnoho zlých i dobrých bohů. Dobré bohy si snažili naklonit obětováním domácích zvířat. Kromě zabíjení velkého množství skotu a jedení jeho masa na obětních hostinách, se také popíjel nápoj zvaný haoma s halucinogenními vlastnostmi. Zoroaster si uvědomil, že sedláci tak zbytečně přicházejí o spoustu skotu, který pro ně mohl být důležitý a užitečný. Také proto vystupoval proti tomuto kultu (Klíma 1977: 27–28). Rovněž odsuzoval používání haoma. Prosazoval změnu v pantheonu, ten se měl stát monoteistický a dualistický. Tak vlastně byl postupně vybudován zoroastrismus (Eliade 1993: 252).

Ve třiceti letech prý Zoroaster zažil první z několika vidění a začal o něm kázat. Byl však odmítán, vystaven pronásledování a donucen opustit

domov. Teprve po deseti letech získal prvního stoupence. Později se k němu však přiklonil panovník Vištaspa, který učinil zoroastrismus oficiálním náboženstvím svého panství v severovýchodní Persii. Odtud se pak během času rozšířil do celé Persie (Hinnells 2006: 243).

Zoroastrijským bohem je Ahura Mazda. Jméno znamená Moudrý Pán. Dualismus spočívá v protikladu dobrého Ahura Mazdy a Ahrimana⁵, který je vtělením zla. Náboženství v tomto stádiu nazývají badatelé spíše mazdaismem, jelikož současný zoroastrismus je více monoteistický. Božstva, která existovala před Zoroastrovou reformou, byla do učení zařazena jako andělé či archandělé. Jednalo se především o slunečního boha Mithru nebo o Anáhitu, bohyni potoků a řek (Axworthy 2009: 14). Později se zoroastrismus také musel vyrovnávat s otázkou vzniku Ahura Mazdy a Ahrimana. Někteří stoupenci tohoto náboženství věřili, že byli syny Zurvána, boha stvořitele, ztotožňovaného s časem. Tato odnož zoroastrismu dostala název zurvánismus (Axworthy 2009: 15).

Dalšími důležitými bytostmi v zoroastrismu jsou tzv. Nesmrtelní svatí, které lze připodobnit ke křesťanským archandělům. Je dokonce možné, že zoroastrismus takto skutečně ovlivnil křesťanství. Tyto postavy však nejsou jen bytostmi, nýbrž ideály, o které by měl člověk usilovat. Dokládají to jejich jména: Dobré myšlení, Spravedlnost, Zbožnost, Vlášda, Plnost a Nesmrtelnost (Hinnells 2006: 244).

Podle zoroastrismu si každý člověk při svém konání a smýšlení musí vybrat, zda bude stát na straně Ahura Mazdy či Ahrimana, je to volba mezi dobrem a zlem. Dobří lidé pak budou mít v životě štěstí a přijdou do nebe, špatní zažijí muka v pekle (Keene 2008: 175).

V období vlády Parthů byly podniknuty první kroky ke sběru posvátných zoroastrovských textů. Vznikla z toho posvátná kniha Avesta

⁵ Také nazýván Angra Mainju, Ničivý duch.

(Hinnels 2006: 245). Avesta je, podobně jako Bible, dílem mnoha autorů z různých dob. Chronologické pořadí jednotlivých textů Avesty se však dá mnohem hůře určit (Krejčí 1993: 78). Avesta se skládá z několika částí, nejstarší z nich je Jasna (oběti). Udává se, že autorem první části Jasny, tzv. gáth (hymnů), je sám Zoroaster. Kromě Avesty pak existují další zoroastrovské texty, pocházejí ovšem z mnohem pozdějších období. Zajímavou písemnou památkou, ač není typicky náboženská, jsou skalní reliéfy zanechané perskými vládci (Eliade 1993: 252–253).

Prvních asi 700 let po Zoroastrově smrti jsou dějiny zoroastrismu neznámé. Ví se pouze, že se postupně rozšířil po Persii. Je již však známo, že zoroastrismus převládal v Achajmenovské říši. Po Achajmenovcích, které svrhl Alexandr Veliký, vládla cizí dynastie Seleukovců. Ale po nich nastoupivší Parthové rovněž vyznávali zoroastrismus. Také za vlády následující dynastie Sásánovců byl zoroastrismus hlavním náboženstvím. V jejich době se dovršila jednota státu a církve. Sásánovci vládli v Persii až do muslimské invaze. Pro zoroastrismus to postupně znamenalo zkázu, jelikož pro muslimy nebyl náboženstvím knihy, jako například judaismus či křesťanství, které tolerovali. Stoupenci zoroastrismu tak byli diskriminováni. Museli se postupně stáhnout do pouští a i tak byli pronásledováni. Je obdivuhodné, že za 1400 let utlačování a pronásledování ještě všichni zoroastrovští věřící z Íránu nevyumizeli. Odhaduje se, že je jich v současnosti v Íránu asi 25 000. Část zoroastriánů však opustila Persii a útočiště našli v Indii. Dnes jich zde žije asi 65 000 (Hinnels 2006: 245–247).

4.5 Manicheismus

Během vlády Šápúra I. se v Persii objevilo nové náboženství – manicheismus. Nese název po svém zakladateli Máním. V současnosti není tento náboženský směr příliš známý, ale měl poměrně velký vliv, a to nejen v Íránu, ale i v Evropě (Axworthy 2009: 46). Mání se narodil 14.

dubna 216 v Babylonu (Decret 1994: 38). Jeho otec podle tradice pobýval u baptistické gnostické sekty elchasaitů. Když byly chlapci čtyři roky, vzal si ho k sobě na výchovu. Mání se v tomto židovsko-křesťanském prostředí učil dvacet let. Avšak objevilo se u něj náboženské poslání odporující prostředí, ve kterém vyrůstal. Jeho úkol mu prý byl odhalen ve dvou viděních. Svou první apoštolskou cestu podnikl někdy na počátku 40. let třetího století do Indie (Eliade 2013: 339).

Později se Mání na pozvání Šápúra I. dostavil na jeho dvůr a přednesl před ním své učení. Na Šápúra zapůsobilo a dovolil jemu i jeho stoupencům kázat v celé Sásánovské říši. Dále však o Máního životě není známo mnoho informací. Ví se, že s panovníkem udržoval dobré vztahy a že se svým posláním procestoval Persii. Navíc vyslal misie i do zahraničí. Po smrti Šápúra dovolil Mánímu šířit manicheismus i další panovník Hormuzd. Ten však vládl pouze jeden rok a jeho nástupce Bahrám I. již tak tolerantní nebyl. Nechal Máního zatknout a v mukách zemřít (Eliade 2013: 340–341).

Mání se snažil vytvořit universální náboženství. Některá původní náboženství sice uznával, ale považoval je za neúplná. Ježíšovi připisuje důležitou úlohu, z Indie přebírá stěhování duší a ze zoroastrismu dualismus (Eliade 2013: 341). Z křesťanství, zoroastrismu a buddhismu chtěl Mání vytvořit jedno náboženství, ve kterém by se všechna sjednotila a dosáhla vrcholu. Manicheismus by tak měl uspokojit věřící všech těchto náboženství (Klíma 1977: 150). Základem Máního učení je dualistický pohled na svět. Existuje dobrý bůh, představující dobro, světlo a pravdu, a zlá hmota, která je zlem, tmou a lží. Oba tyto principy existují odnepaměti a jsou na sobě závislé (Klíma 1977: 150).

Manicheismus byl také misionářským náboženstvím a náboženstvím knihy. Mání sám sepsal sedm pojednání představujících kánon, aby se tak vyhnul dohadům a herezím (Eliade 2013: 342).

Věřící jsou v manicheismu rozděleni na dvě skupiny. Na elekty (vyvolené, dokonalé stoupence), kteří žijí mnišským životem, a na skupinu posluchačů, laiků. Odlišují se především způsobem života. Vyvolení nesměli mít špatné myšlenky ani řeči, nemohli jíst maso a pít opojné nápoje. Kromě toho nesměli rukama škodit rostlinám ani zvířatům, což jim ovšem znemožňovalo téměř jakoukoliv práci. Mání to řešil tím, že udělil laikům povinnost vyvolené živit. Ti jim na oplátku dávali rozhřešení. Vyvolení se také nesměli ženit, ba ani stýkat se s ženami (Klíma 1977: 153–154).

Vzhledem k současnému špatnému povědomí o manicheismu je pozoruhodné zjistit, kam až se toto náboženství rozšířilo. Od třetího do patnáctého století se rozšířilo od Číny po Španělsko a Francii. Pevně se například uchytil v 7. až 8. století v Turkestánu v období vlády ujugurských „kaghánů“. Rozšířil se samozřejmě také po Persii a následně do římských provincií, zejména do Egypta a dále do Afriky, a také například do byzantské Malé Asie (Decret 1994: 89).

5 PŘEHLED DAT URČENÝCH KE KOMPARACI

5.1 Římská říše a přechod od pohanství ke křesťanství

Během 4. století došlo v Římské říši k přechodu od uctívání pohanských kultů k ustanovení křesťanství jako státního náboženství. Není tedy vhodné psát o vztahu Římské říše a její vlády k těmto dvěma náboženstvím odděleně. Proto bude tato podkapitola zahrnovat informace o obou vírách. Uctívání pohanských kultů a křesťanská víra se od sebe podstatně liší, jak bylo ukázáno ve třetí kapitole. V následujícím textu bude vysvětlen vývoj římského náboženského cítění a postupný přechod ke křesťanství. Především zde bude ukázán přístup jednotlivých panovníků a jejich zásluhy na konečném vítězství křesťanství.

Už před rozšířením křesťanství byl v Římské říši mezi náboženstvím a politikou poměrně úzký vztah. Političtí činitelé často zastávali také náboženské funkce. Přibližně od začátku našeho letopočtu zastával každý císař úřad pontifika maxima, tedy vůdce římského náboženství. Zároveň však nikomu nebyla vnucována nějaká konkrétní víra. Stát dohlížel pouze na řádné vykonávání státního kultu, kterého se lidé sice museli účastnit, ale bylo jedno, čemu věří (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 458). Takto pojaté náboženství ale postupně přestávalo lidi uspokojovat, bylo čím dál více bráno pouze jako akt loajality. Vzdělanější vrstvy se proto uchýlovaly k filosofii, kdežto prostý lid se obracel k náboženstvím přicházejícím z východu. Obzvláště byli přitahováni vizí posmrtného života. A do této situace vstoupilo křesťanství (Češka 2000: 23–24).

Vývoj křesťanského kultu během prvních dvou až tří století není předmětem této práce, proto ho zde nebudu uvádět. Důležité je, jaký postoj ke křesťanství zaujala římská vláda někdy v druhé polovině 3. století. Římská vláda odsoudila křesťanský kult jako hrozbu římské společnosti a snažila se ho potlačit. Došlo k několika pronásledováním

křesťanů. První dvě velká pronásledování proběhla v letech 249–251 a 253–260 (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 461). Tyto akce si sice vyžádaly velkou řadu obětí, avšak k potlačení křesťanství nevedly. Naopak množství mučedníků vyvolávalo další sympatie. Mezi obdobími pronásledování však mělo křesťanství relativně vhodné podmínky pro svůj vývoj. Proto bylo ve druhé polovině 3. století křesťanství a především jeho církevní organizace významným faktorem působícím uvnitř státu. Situace se navíc komplikovala tím, že křesťané odmítali podřídit se státnímu kultu (Burian 1991: 161–162). To začalo být velkým problémem v době krize, kdy za příčinu problémů říše byla označena křesťanská neloajalnost k pohanským bohům (Klíčová 2009: 53).

Křesťanství bylo na rozdíl od pohanství velmi sjednocující vírou. Pohanských kultů bylo takové množství, že na něm nemohla být postavena jednota říše. Ve snaze zreorganizovat pohanství tak, aby mohlo splnit tuto funkci, byl zaveden nový kult Sol Invictus, Neporazitelné Slunce, který měl ostatní pohanské kultury zastřešit (Klíčová 2009: 83–84).

Dále uvedu výčet informací týkajících se chování a přístupu ke křesťanství u jednotlivých panovníků Římské říše vládnoucích ve sledovaném období. Diocletianus byl v každém případě zastáncem pohanských kultů. Dokonce sám přijal jméno Jovius a jeho partner Maximian jméno Herculus. Zdůraznil tak svou moc a ukázal jasně svou orientaci. Tato jména pak přešla na příslušné Caesary (Burian 1991: 136). Navíc chtěl Diocletianus upevnit a centralizovat vládu a sjednotit zemi. Nelíbila se mu proto přítomnost monoteistického náboženství, jehož členové odmítají uctívat státní kult. Nehodili se do jeho vize absolutistického státu. Z těchto i dalších důvodů se rozhodl skoncovat s křesťanstvím jednou provždy (Burian 1991: 158).

Diocletianovo pronásledování křesťanů začalo na přelomu 3. a 4. století v jeho vlastním paláci a bylo následováno čistkou ve východní

armádě. V roce 303 zahájil třetí velké pronásledování. Ačkoliv mělo být prováděno v celé říši, ve skutečnosti se jeho intenzita v různých oblastech značně lišila. Silně zasažena byla Afrika, Egypt a východní provincie. Daleko lépe dopadla Británie či Galie (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 481). Cílem tohoto pronásledování mělo být úplné vymýcení křesťanství. Vydal k tomuto účelu několik ediktů. První z nich zbavoval křesťany občanských práv a svobod a nařizoval zbourat církevní budovy a spálit náboženské knihy. Druhý nařizoval uvěznit křesťanské kněze a významné představitele církve. Třetí jim pod hrozbou trestu smrti nařizoval obětovat státním bohům a čtvrtý edikt toto nařízení rozšířil na všechny křesťany (Nemec 2005: 37–38).

Diocletianovy pohnutky tedy byly jak náboženského, tak politického charakteru. Jeho záměr však nebyl naplněn ani v nejmenším, neboť přestože obětí bylo mnoho, další věřící zůstali a přibývali další. Ani pozice církve nebyla narušena (Burian 1991: 163). Je možné, že neúspěch Diocletianových pronásledování mělo na svědomí i prosté obyvatelstvo. Občané říše, kteří žili s křesťany v každodenním kontaktu totiž nesdíleli s císařem názor, že křesťané rozvrací říši. Většina společnosti se tedy rozhodla, že není třeba vymýtit je ani jejich církve, a protože sympatizantů s křesťany byla většina, císař nedokázal své edikty účinně prosadit (Klíčová 2009: 105).

Galerius se pronásledování křesťanů za Diocletiana zhostil s velkým nasazením. A zatímco jinde v říši v roce 305 skončilo, na východě pod Galeriem dokonce ještě zesílilo. Galerius v pronásledování vytrval až do roku 311, kdy těžce onemocněl. Téhož roku krátce před svou smrtí vydal toleranční edikt (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 482). Tento edikt uznal křesťanskou církev a dal křesťanům svobodu vyznání i právo veřejně se shromažďovat za účelem bohoslužeb. To vše ovšem za podmínky, že budou svého Boha prosit o blaho státu (Grant 2002: 240).

Pohnutky k tomuto Galeriově obratu v postoji ke křesťanství nejsou známé, ale objevila se řada teorií. Křesťané samozřejmě tvrdili, že nemoc na něj seslal Bůh a Galerius chtěl odčinit své skutky. K vydání ediktu ho mohli přesvědčit jiní lidé, třeba jeho manželka Valerie, která byla sama křesťankou. Nejpravděpodobnější se však zdá, že Galerius nakonec shledal pronásledování jako neúspěšné. Nepřinášelo kýžené výsledky a naopak podkopávalo jednotu státu a i u pohanských poddaných vyvolávalo nelibost (Grant 2002: 240).

Jedním z nejdůležitějších panovníků pro rozvoj křesťanství byl bezpochyby Konstantin Veliký. Nebyl však zastáncem křesťanství odjakživa. Nějaký čas mu trvalo, než k tomuto rozhodnutí dospěl. Ovšem již po smrti Maximiana se zřekl přízviska Herculius. V té době se rozhodl pro sluneční kult Sol invictus (Češka 2000: 51).

V roce 312 si Konstantin vydobyl velké vítězství nad Maxentiem v bitvě u Milvijského mostu. Ve vojsku, kterému velel, bylo mnoho křesťanů. Před bitvou prý Konstantin dostal znamení o svém vítězství. Ve svém vidění byl vybídnut k tomu, aby označil štíty svých vojáků Kristovým monogramem. Tato bitva tedy byla vybojována v duchu křesťanství, a proto byla velmi významná (Burian – Oliva 1984: 491). Přestože se Konstantin seznámil s křesťanstvím již dříve, teprve po této bitvě se jeho víra začala utvrzovat (Češka 2002: 56). Historikové se ovšem nikdy neshodli, zda bylo Konstantinovo obrácení k Bohu opravdové, či zda šlo jen o pragmatický krok. Někteří se totiž domnívají, že chtěl křesťanství pouze využít ke sjednocení říše, podobně jako jeho předchůdci zkoušeli využít pohanské kultury (Klíčová 2009: 109).

Maximinus Daia, stejně jako Galerius, pokračoval v pronásledování křesťanů i po Diocletianově abdikaci. Přistupoval k němu navíc velmi tvrdě, přísně vyžadoval konání pohanských obětí po všech lidech, včetně malých dětí. Pokračoval v něm i po Galeriově tolerančním ediktu. K tomu

se navíc pokusil reorganizovat pohanskou církev, aby se vyrovnala křesťanské. Po bitvě u Milvijského mostu však na nátlak Konstantina musel s represemi přestat. Nakonec zanevřel i na pohanství. Když totiž prohrál bitvu s Liciniem, přestože mu pohanští kněží předpověděli vítězství, potrestal je za to odvoláním výnosů proti křesťanům a navrácením církevního majetku (Grant 2002: 256–258).

Roku 313 se Konstantin sešel s Licinem v Mediolanu a vydali tzv. edikt milánský, který vyhlásil toleranci ke všem náboženstvím (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 487). Edikt také rušil všechny zákony vydané v době pronásledování a řešil i navrácení majetku církvi (Burian 1991: 164). Milánský edikt tak řešil nejasnosti vyplývající z Galeriova tolerančního ediktu. Totiž otázku právního postavení křesťanů a církve ve společnosti. Nyní bylo jasné, že jim byla všem udělena svoboda vyznání. Pro pohanské kultury tento edikt znamenal, že přišly o své privilegované postavení (Nemec 2005: 52–53).

Zatímco Konstantin byl rozhodnut jednat ve prospěch křesťanů, Licinius došel k přesvědčení, že spojení státu s církví a křesťany je chybou. V letech 320 a 321 proto přijal opatření s cílem potlačit moc církve (Grant 2002: 254). Pak také odstranil všechny křesťany z armády a ze státní správy a sám se vrátil k uctívání Sol invictus. I z tohoto důvodu se vzájemné vztahy mezi císaři zhoršovaly až do bodu, kdy došlo ke vzájemnému střetu (Claus 2005: 54).

Konstantin si byl vědom toho, jaké možnosti může přinést spolupráce církve a státu. Chtěl církev využít především k upevnění vnitřní soudržnosti impéria. Přestože podporoval křesťanství, neznamenal to, že by nějak zotročoval vztahy s vyznavači pohanských kultů. Celý život si také ponechal titul pontifex maximus a byl tedy nejvyšším představitelem státního kultu (Burian 1991: 165).

Kromě podpory křesťanství se Konstantin hodlal zapojit do záležitostí církve. Už v období vydání milánského ediktu se začal zajímat o spor okolo donatistů⁶. Donatisté dokonce přímo požádali Konstantina, aby svár rozhodl. Konstantin nechal o záležitosti jednat dva koncily, jeden roku 313 v Římě a druhý v roce 314 v Arelate v Galii. Když oba koncily rozhodly proti donatistům, ti žádali po Konstantinovi jeho vlastní rozhodnutí. Avšak on podpořil názor koncilů a donatisté navzdory jejich původní žádosti odmítli vměšování císaře do církevních záležitostí. Problémy s donatisty se pak v Africe táhly další století. Tento zásah císaře do církevních záležitostí však způsobil precedens pro další období. A je třeba říci, že poté, co bylo křesťanství zrovnoprávněno a vymizel problém primárního boje o přežití, který byl společný pro všechny, tak se brzy začaly objevovat další spory uvnitř církve. Většinou se týkaly právě věrouky (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 489).

Další z takových problémů, který se záhy objevil, se týkal učení alexandrijského kněze Aria. Jádrem sporu byl výklad boží trojjedinosti, přičemž Arius tvrdil, že Bůh-syn (Kristus) není roven Bohu-otci. Jiní teologové však byli toho názoru, že jejich podstata je stejná. Z Arioova učení vznikl směr zvaný ariánství. Proti tomuto učení vystoupil alexandrijský biskup Alexandros, avšak Arius trval na svém. Konstantin, obávaje se vnitřního rozkolu církve, začal jednat. Svolal roku 325 do Níkaie první ekumenický koncil představitelů církevních obcí. Zde se mimo jiné řešil problém ariánství. Toto učení bylo valnou většinou odmítnuto. Areos přesto neustoupil a ve svém učení pokračoval. Získal si

⁶ Problém donatistů vyplul na povrch kvůli otázce, kdo má být právoplatným kartaginským biskupem. Šlo totiž o status kněží, kteří se při křesťanském pronásledování vzdali víry, místo aby za ní stali bez ohledu na následky. Donatisté trvali na tom, že takoví lidé by neměli být do církve znovu vpuštěni, tím méně aby byli vedoucími činiteli. Všechny církevní obce v Africe byly touto otázkou rozpolcené (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 489).

mnoho příznivců, nakonec mu byl nakloněn i sám Konstantin a krátce před smrtí přijal křest od ariánského kněze. Je docela možné, že na koncilu vystupoval proti Areiovi z čistě politického důvodu, neboť potřeboval jednotnou a dobře organizovanou církev, která se těší podpoře obyvatelstva (Burian – Oliva 1984: 492).

Během své vlády Konstantin vytvářel mnoho zákonů podporující křesťanství. Hned v roce 313 osvobodil křesťanské duchovenstvo od občanských povinností. Roku 318 biskupové získali právo rozhodovat soudní spory v občanských záležitostech. V roce 319 bylo křesťanské duchovenstvo dokonce osvobozeno od všech daňových povinností. V roce 321 získala církev právo přijímat dědictví a právo propouštět pod dohledem biskupa otroky na svobodu (Češka 2000: 66).

K tomu všemu navíc Konstantin církev podporoval také finančně. Především sponzoroval stavby mnoha kostelů a basilik. Rovněž nechával zhotovovat liturgické texty. To vše hradil ze státní pokladny (Češka 2000: 65).

Když Konstantin zemřel, byl v souladu s pohanským zvykem prohlášen za boha. Zároveň však byl východní církví povýšen na svatého a dokonce na jednoho z apoštolů (Burian – Oliva 1984: 492).

Constantius II. se stejně jako jeho otec velmi zajímal o křesťanství a teologické otázky s ním spojené. Jako přívrženec arianismu nechal rehabilitovat kněze Aria. Snažil se pak najít ohledně tohoto problému mezi kněžími nějaký kompromis. Pořádal k tomuto účelu dokonce několik koncilů. Kvůli nátlaku císaře nakonec došlo k jistému sjednocení, ovšem díky velkým kompromisům na obou stranách. Constantius II. si také prosadil odsouzení biskupa Athanasia, největšího odpůrce ariánství. Ten poté uprchl do pouště a psal proti císaři i tomuto směru (Grant 2002: 263–264).

Kvůli svému příklonu k ariánství se však Constantius dostal do sporu s Constanssem, který byl zastáncem katolické ortodoxie. Constans se dokonce rozhodně postavil za biskupa Athanasia. Bratři však své rozpory překonali kvůli vojenským hrozbám, kterým Římská říše musela čelit. Constans se během své vlády také snažil potlačit stále existující donatistickou herezi (Grant 2002: 266–267).

V době, kdy oba jeho bratři už byli mrtví a Constantius II. ve svých rukách držel moc nad celou říší, rozhodl se zavést opatření namířená proti pohanským kultům. Zakázal všechny oběti a nařídil zavřít pohanské chrámy. Neuposlechnutí mělo být trestáno smrtí a ztrátou majetku. Constantius II. se tak stal prvním císařem, který se snažil vymýtit pohanské kultury, nicméně zákony měly jen malý úspěch, stejně jaké obdobná nařízení proti křesťanství v minulosti (Klíčová 2009: 119).

Vláda dalšího císaře Juliana, nebyla dlouhá, ale nesmazatelně se zapsala do dějin církve. Přestože byl jako chlapec vychován ke křesťanství, obrátil se k uctívání pohanských kultů (Grant 2002: 270). Když tedy po Constantiově smrti dosedl na trůn, pokusil se obnovit tyto pohanské kultury opět v roli nejdůležitějšího státního náboženství. Podporu těmto kultům však nedával na úkor křesťanství a rozhodně nedošlo k dalšímu pronásledování křesťanů. Pouze církvi zabavil majetek odebraný pohanským chrámům. Dále Julianus znovu povolil pohanské oběti, otevřel pohanské chrámy a obnovil činnost kněžských sborů. Navíc pohanské občany upřednostňoval při obsazování státních úřadů (Burian 1991: 188).

Nakonec však přece jenom sáhl i k opatřením diskriminujícím křesťany, když vydal edikt zakazující jim vyučovat ve veřejných školách (Burian 1991: 189). Avšak Julianus také umožnil návrat domů všem biskupům, kteří byli exkomunikováni a posláni do vyhnanství. Velice se mu totiž hodil zmatek, který to do církve vneslo. Julianus nikdy

neschvaloval represivní opatření proti křesťanství. Křesťanskou věrouku se snažil spíše teologicky vyvracet, jelikož s ní byl důkladně obeznámen. Pohanské kultury se naproti tomu snažil zreformovat v pevně organizované pospolitosti po vzoru církve (Češka 2000: 118–120).

Julianův předčasný skon křesťané oslavovali jako Kristovo vítězství a záhy po jeho smrti se rozšířila historka, že ho v bitvě nezranil perský voják nýbrž nějaký křesťanský voják z římské armády. V rámci pohanského pantheonu však byl vřazen mezi bohy (Češka 126–127). Jeho nástupce Jovianus pak rychle zavrhl pohanství (nicméně vůči němu prosazoval snášenlivost) a obnovil křesťanství jako hlavní náboženství říše (Grant 2002: 275).

Oba další vládnoucí císaři, Valentinianus i Valens, byli křesťany, přičemž Valens dával přednost ariánství (Burian – Oliva 1984: 496). Během Valentinianovy vlády došlo k rozmachu církve, jelikož byl nábožensky velmi tolerantní a neměl ani zájem zasahovat do sporů o církevní dogmata (Češka 2000: 134). Valens již tak tolerantní nebyl. Jako arián nechal pronásledovat katolickou církev, některé biskupy poslal do vyhnanství a některé členy této církve dal popravit (Grant 2002: 285). Císař Gratianus, který na čas vládl s Valensem, byl křesťan se zájmem o teologické otázky a podporoval katolickou církev. Byl prvním císařem, který vypustil hodnost pontifex maximus. Dále zrušil vydávání státních financí na pohanské kultury (Grant 2002: 288). Gratianův bratr Valentinianus II. byl nábožensky tolerantní a sám sympatizoval s ariánstvím. Za jeho vlády došlo k dalšímu rozmachu donatistického hnutí, neboť v té době přestali být pronásledováni (Burian – Oliva 1984: 498).

Poslední císař sjednocené Říše římské Theodosius byl zbožný katolík a jako takový výrazně podporoval katolickou církev. Byl přesvědčen, že jediná pravá víra je katolická, založená na níkajském

vyznání. Proto nařídil předat všechny kostely do rukou katolických kněží. Proti heretikům postupoval tvrdě a vydával mnoho represivních opatření (Grant 2002: 293).

V roce 380 vydal nařízení, ve kterém stálo, že všichni lidé v impériu musí vyznávat stejnou víru jako tehdejší papež Damasus a alexandrijský biskup Petros, tedy níkajskou. V roce 381 svolal tzv. druhý ekumenický koncil do Konstantinopoli, na kterém se opět řešila otázka boží podstaty. Také zde bylo rozhodnuto zrovnoprávnit konstantinopolského patriarchu s římským papežem. Císař Theodosius se snažil do koncilu zasahovat, ale i mnoho významných biskupů se zde snažilo prosadit své ambice a plány. Nejvíce se projevoval biskup Ambrosius, který vystupoval proti ariánům a zbavoval je biskupských pozic (Češka 2000: 154–158).

V roce 380 Theodosius vydal zákon, kterým ustanovil křesťanství jako státní náboženství s privilegovaným postavením. Jednalo se samozřejmě o katolickou víru přijatou na koncilu v Níkai (Nemec 2005: 72–73).

Pohanské kultury zprvu nechal Theodosius poměrně fungovat, oběti byly povoleny a chrámy otevřeny. V roce 391 však obrátil a pohanské chrámy zavřel a jejich bohoslužby zakázal pod hrozbou tvrdých trestů. Tím se křesťanství stalo jediným oficiálně povoleným náboženstvím v celé říši. Pravděpodobně ho k takovému zákroku přesvědčil Ambrosius. Ten vedl s císařem mocenský souboj, který nakonec skončil v jeho prospěch a ve prospěch církve. Císař se totiž nakonec podřizoval jeho požadavkům a církev triumfovala nad státní mocí (Grant 2002: 294).

Vládou císaře Theodosia v podstatě skončil boj pohanství s křesťanstvím o to, které náboženství získá silnější postavení v Římské říši. Existuje mnoho názorů na to, co zapříčinilo úspěch a konečné vítězství křesťanství. Jednou z věcí, která lidi na křesťanské víře lákala, byla vize posmrtného života a spásy. Také je vábila křesťanská

soudržnost a soucit s bližními. Panovníci jej zase chtěli použít ke sjednocení a upevnění říše, neboť se pro tento úkol hodilo daleko lépe než pohanské kulty. Nakonec se tedy křesťanské náboženství stalo jediným oficiálním v Římě a moc církve vzrostla do té míry, že měla často navrch nad samotným císařem (Klíčová 2009: 85).

5.2 Římská říše a judaismus

Na území Říše římské žilo poměrně značné množství Židů. Jejich komunity se nacházely v Římě, ale i na jiných místech Itálie, na Sicílii, v Řecku a především v provinciích na východě – v Egyptě, Kyrenaice, Sýrii, Arábii a v Malé Asii. Židovskou autoritou v Římské říši byl patriarcha. Zastupoval zájmy židovské komunity před římskou vládou. Měl také na starosti finance a jmenování Židů do úřadů v jejich komunitách. Mohl dokonce vynášet rozsudky smrti (Horbury 2009: 45). V období od konce 3. století k panování prvních křesťanských císařů lze najít jen málo informací o politice Říma vůči Židům (Gager 1985: 94).

Během období pronásledování křesťanů zůstali Židé pro římské úřady jaksi v pozadí. Avšak když se křesťanství stalo hlavním náboženstvím říše, stala se z Židů opovrhovaná menšina. Před Židy se tak objevily naprosto nové problémy, jelikož křesťanští císaři k nim byli často méně tolerantní, než ti pohanští. Církev měla tendenci potlačovat Židy podobně jako heretiky. Nicméně podle jedné doktríny měli být Židé tolerováni, jelikož připravili cestu Ježíši Kristu. Zároveň ale byli zodpovědní za jeho smrt, proto měli žít na okraji společnosti. To byl postoj většiny duchovenstva. Takovéto názory povzbuzovaly lidové masy k protižidovským náladám. I oficiální státní politika se přidržela tohoto výkladu. Byla k Židům poměrně nepřátelská a vydávala různé předpisy, které jim ztrpčovaly život. Zároveň se však vyhýbala násilí a pogromům, aby nebyl narušen veřejný pořádek a bezpečnost (Grant 2003: 265–268).

Někteří křesťanští věřící učinili pokus obrátit Židy na křesťanskou víru. Křesťanské misie mezi Židy ovšem nebyly úspěšné (Schäfer 2003: 169).

Když Konstantin roku 313 vydal Milánský edikt, pro Židy to znamenalo, že křesťanství dosáhlo stejné úrovně jako judaismus. Začal tak proces rozvoje křesťanství, v určitém ohledu právě na úkor judaismu (Schäfer 2003: 167–168). Konstantin během své vlády vydal několik zákonů, týkajících se Židů. Nicméně nedá se zde mluvit o vyložené protižidovské politice. Některé jeho zákony se týkaly konverze k judaismu. Nebyl v tomto ohledu ovšem průkopníkem, nýbrž navazoval na své předchůdce (Schäfer 2003: 169).

V zákoně z roku 315 ošetřil konverzi křesťanů k judaismu, a také obtěžování konvertitů ke křesťanství z řad židovstva. Pokud někdo vztáhl na takového člověka ruku, měl být potrestán upálením. Dalším zákonem z roku 321 nařídil Židům účast v městských kuriích, kterých se dříve účastnit nemuseli. Pointa je v tom, že členové kurií zodpovídali a ručili za výběr daní. V roce 335 vydal zákon zakazující obřezávat křesťanské otroky, přičemž obřízka se rovná konverzi k judaismu. Porušení tohoto zákazu znamenalo svobodu pro obřezaného otroka. Toto bylo jen pár příkladů z Konstantinových zákonů týkajících se Židů. Je však třeba připomenout, že Konstantin také vydal minimálně dvě nařízení, která zrovnoprávňovala židovské kněží s pohanskými i křesťanskými (Schäfer 2003: 169–170).

Rovněž Konstantinův syn Constantius II. byl činný ve vydávání zákonů upravujících judaismus. Jeho nejdůležitější zákon z roku 339 zakazoval smíšené sňatky mezi Židy a křesťankami. V druhé části tohoto zákona navazuje na předchozí nařízení, když pokračuje v úpravách vztahů mezi Židy a otroky. Po vydání tohoto zákona již nesmí žádný Žid koupit otroka jiné víry, jinak ten připadne státu, a zároveň se zvyšuje trest za obřezání otroka. Po takovém činu nejenže vlastník o otroka přijde, ale

bude také odsouzen k smrti. Zdá se však pravděpodobné, že tato opatření neměla za cíl vyloženě diskriminovat Židy, nýbrž že měla ekonomický podtext. Otroci byli podstatnou součástí římské ekonomiky. Také Constantiův zákon z roku 353 může mít hospodářské pozadí. V tomto předpise je stanoveno, že při konverzi k judaismu propadá všechen majetek státu (Schäfer 2003: 171–2).

Během vlád Constantia II. a jeho spoluvladaře Galla se židé kvůli jejich horšícímu se postavení odhodlali dokonce ke vzpouře v Palestině a jistého Patricia povolali židovským králem (Grant 2003: 269). Gallus však povstání záhy potlačil (Schäfer 2003: 173).

Zvláštní epizodou v dějinách Říma byla vláda císaře Juliána. O jeho náboženské činnosti bylo již napsáno ve předchozí podkapitole, ovšem specifická a zcela odlišná od jeho předchůdců i nástupců byla i jeho politika vůči judaismu. V jeho vztahu k Židům se prolínají jak náboženské, tak politické motivy. Jeho postoj k judaismu je dvojaký, protože v něm spatřoval směr, ze kterého pochází křesťanství, proti kterému vystupoval. Na druhou stranu podpora judaismu mohla být vhodným prostředkem v boji proti křesťanství (Schäfer 2003: 174–175).

Politickým důvodem pro podporu židovstva mohla být potřeba podpory židovských obcí v Mezopotámii při Juliánově tažení do Persie (Gager 1985: 97). Aby si Julián vysloužil podporu Židů, tak v roce 362 oznámil svůj záměr na obnovení Jeruzalémského chrámu a chtěl navrátit Jeruzalém pod židovskou kontrolu. Navíc zrušil všechny speciální daně uvalené na Židy a povolil konání tradičních obětí (Gager 1985: 94).

Císař Theodosius byl sice aktivním v náboženské oblasti, ovšem jeho činnost se primárně týkala křesťanů a pohanů. Nicméně také vydal některá nařízení, která se zabývala Židy. Především potvrdil zákony svých předchůdců ohledně konverzí a obřizky. Smíšená manželství mezi Židy a křesťany výnosem z roku 388 nově označil za cizoložství. Pak

však následovaly tři výnosy hájící židovské zájmy. Tyto výnosy však měly kromě ochrany Židů také posílit císařovu autoritu. Byly reakcí na mocenský boj mezi ním a milánským biskupem Ambrosiem (Schäfer 2003: 177).

První z těchto nařízení vydané roku 390 se týkalo obchodu a nebylo příliš významné. Druhý zákon z roku 392 však byl mnohem důležitější, jelikož zajistil Židům omezenou autonomní jurisdikci. Tento zákon byl vlastně ochranou proti křesťanům, stejně jako poslední zákon z roku 393. Ten připomíná, že judaismus není zakázán a nařizuje potrestat každého, kdo by ničil synagogy a snažil se ho potlačovat (Schäfer 2003: 177–178).

5.3 Římská říše a manicheismus

Manicheismus pronikl do římského i řeckého prostředí z Persie. Šířil se především do Sýrie a římské Mezopotámie, hlavně po Máního smrti a začátku pronásledování vyznavačů manicheismu v Persii. Máního učení rovněž proniklo přes Arábii do Egypta, kde hluboce zakořenilo. Dokonce se zde manichejsté zapojili roku 293 do Achillova povstání. V následujícím textu budou uvedeny některé příklady toho, jak se k manicheismu stavěli římscí císaři (Decret 1994: 104–105).

Císař Diocletianus vydal přísný edikt týkající se manichejců. Bylo to pravděpodobně roku 302. Politickým motivem pro takový výnos mu byl fakt, že manicheismus pocházel z Persie a jeho vyznavači tak mohli být označeni za Peršany či alespoň za věrné Sásánovcům. Tresty byly poměrně kruté, zakladatelé a vedoucí sekt měli být zaživa upáleni a věřící popraveni a zbaveni majetku. Není však známo, jakou měl tento edikt účinnost (Boatwright – Gargola – Talbert 2012: 481).

Dalšími panovníky, kteří vydali zákony přímo proti manichejcům, byli v roce 372 císaři Valentinian I. a Valens (Coyle 2009: 19). V rozmezí

let 372 až 445 pak bylo vydáno 20 dekretů s tresty pro manicheisty, včetně trestu smrti (Decret 1944: 110). Za vlády Theodosia byli manicheisté zatlačeni do ilegality. Rovněž uzurpátor Magnus Maximus, současník Theodosia, zavedl proti manichejcům sankce (Grant 2002: 294–296).

5.4 Perská říše a zoroastrismus

Zoroastrismus (či mazdaismus) byl perským národním vyznáním už dlouhá staletí před nástupem dynastie Sásánovců. Avšak území, která Perská říše zahrnovala, nebyla v žádném případě nábožensky heterogenní. Seleukovci ani Arsakovci se nesnažili vytvořit centralizovanou kontrolu nad záležitostmi víry, a proto se v Persii v oblasti náboženství vytvořily značné regionální rozdíly. Mohly zde proto vznikat a vyvíjet se početné náboženské menšiny, s jejichž existencí se pak střetla Sásánovská dynastie. Při zkoumání sásánovské náboženské politiky je třeba mít tuto heterogenost na zřeteli (Pourshariati 2008: 321–324).

Již první panovník sásánovské dynastie Ardašír se snažil ukázat, že je především íránský a mazdaistický panovník, a odlišit se tak od předchozí dynastie. Aby ukázal své náboženské přesvědčení podnikal symbolické kroky, jako je vydání mincí s mazdaistickým chrámem ohně. Na jednom skalním reliéfu v Naqš-e Rostam poblíž Persepole, který nechal vytesat na oslavu vítězství nad Parthy, je Ardašír zobrazen jak přijímá korunu od Ahura Mazdy. Jasně zde naznačuje, že bylo boží vůlí, aby usedl na trůn (Axworthy 2009: 42). Je tam také nápis, ve kterém se Ardašír označuje za boha a bohem nazývá i svého otce Pápaka. Osvojil si tedy titul boha, podobně jako Alexandr Veliký. To Achaimenovci nikdy neudělali. Je tedy vidět, že Ardašír se snažil svou legitimitu panovníka z velké části vystavět pomocí víry a svého božského původu (Klíma 1977: 144).

Ardašír však nevnímal náboženství jen jako prostředek pro získání legitimacy. Uvědomoval si politický význam církve. Věděl, že náboženství může být podporou pro vládu a má silný vliv na poddané. Proto během své vlády podnikl kroky k podpoře státní zoroastrovské (mazdaistické) víry. Zorganizoval správu zoroastrovského společenství a jmenoval nejvyššího mága. V dobytých i nově založených městech nechával budovat chrámy ohně. Dokonce chtěl i kanonizovat víru, aby byla jednotná pro celou zemi a tak snáze ovladatelná. Pověřil náboženského myslitele Túsara, aby vyhledal a posbíral svatá písmena a sestavil text Avesty. Tento počín značně napomohl ustavení státní církve (Klíma 1977: 137–138).

Ardašírův syn Šápúr I. rovněž nechal zřizovat nové chrámy ohně (Daryae 2009: 71). Také nechal rozšířit náboženské texty, které byly posbírány z nařízení jeho otce. Nechal je doplnit o poznatky z přírodních věd a filosofie z indických a řeckých pramenů (Axworthy 2009: 50). Tento panovník se však neproslavil jako horlivý zastánce zoroastrismu. Naopak. Byl především znám svou náboženskou tolerancí. Výjimkou nebyl ani judaismus nebo křesťanství. Byl dokonce přístupný novým směrům (Axworthy 2009: 47).

Za vlády Šápúra I. byla posílena zoroastrovská náboženská organizace. Nebyla to ovšem zásluha Šápúrova. Zasloužil se o to kněz jménem Kartír. Rovněž se snažil vypracovat soubor zákonů, kanonizovat Avestu, vytvořit společnou doktrínu a sjednotit tak víru v říši. Zasadil se o vytvoření náboženské hierarchie vázané na stát (Daryae 2009: 9). Kartírova kariéra začala již za vlády Ardašíra. Za Šápúrovy vlády pak rozšířil svou činnost i mimo Írán. Dařilo se mu i během vlád Hormuzda I., Bahráma I. a Bahráma II. Především Bahrám II. k němu choval velkou úctu. Jmenoval ho nejvyšším knězem a soudcem celé říše (Klíma 1977: 146). To ovšem znamenalo, že od té doby působili kněží v celé říši také jako soudci. Navíc je pravděpodobné, že používali zoroastrovské

náboženské právo. Pouze při sporech členů jiných náboženských skupin mezi sebou používáno nebylo (Daryae 2009: 11).

Je dokonce možné, že v době vlády Bahráma II. to byl ve skutečnosti Kartír, kdo měl opravdovou moc, nikoliv král. Také je pravděpodobné, že Kartír použil svůj vliv, aby zajistil následnictví Bahrámu II. Chtěl zabránit tomu, aby na trůn nastoupil Narsé. Ten totiž zastával liberální náboženskou politiku jako jeho otec Šápúr I., s čímž Kartír nesouhlasil. Jemu se více hodili konzervativní Bahrám I. a Bahrám II., kteří byli ochotní poslouchat přání zoroastrovských kněží (Frye 1983: 128). Kartír byl přesvědčeným stoupencem zoroastrismu a proslul netolerantností k jiným náboženstvím a sektám. Ještě se k jeho působení vrátím v dalších částech práce (Klíma 1977: 147).

Když se Narsému konečně povedlo získat vládu, opustil Kartírovy praktiky a jeho tvrdé vyžadování státní víry a vrátil se k náboženské toleranci (Frye 1983: 131). Chtěl, aby panovník, Sásánovec, byl opět ten, kdo dělá konečná rozhodnutí. Do konce třetího století tak došlo k rovnováze mezi státní mocí a církví a byly na sobě také vzájemně závislé (Daryae 2009: 15).

Šápúr II. chtěl stanovit jednotné pravé učení zoroastrismu. K tomuto účelu uspořádal debatu mezi jednotlivými sektami. Pověření sepsat definitivní liturgické dodatky k Avestě získal kněz Adhurpat, který dokázal pravdivost svých tvrzení, když podstoupil zkoušku ohněm. V té době se nesourodé náboženství sjednotilo v přesně danou ortodoxii a dalo základ modernímu zoroastrismu (Axworthy 2009: 50).

Pro život společnosti v sásánovské Persii mělo velký význam duchovenstvo jako takové. Hlásalo totiž morálku. Kněžský stav byl poměrně bohatý, protože kněží vybírali pokuty za hříchy. Za ty byly sice stanoveny v posvátných textech tělesné tresty, avšak hříšník se mohl vykoupit. Církevní organizace byla v době Sásánovců nejdůležitější

oporou vlády (Klíma 1977: 170). Kněží se stali nepostradatelnými při chodu státu a každodenního života společnosti. Vlastně odebrali velkou část náboženské moci panovníkům (Daryae 2009: 14). Při nástupu nového panovníka na trůn se museli kněží ujistit, že je oddaným vyznavačem Ahura Mazdy a že je obeznámen se všemi náležitostmi ohledně této víry. Je zajímavé, že ačkoliv se panovník prohlašoval za boha, zákony pro něj platily stejně jako pro kohokoliv jiného (Frye 1983: 134–136).

Přestože Sásánovci s církví úzce spolupracovali a snažili se ji vybudovat jako národní církev, vzájemné vztahy nebyly vždy harmonické. Zdá se navíc mnohem pravděpodobnější, že Sásánovci budovali a podporovali církev především z politických důvodů a ve skutečnosti jim příliš nezáleželo na konkrétních církevních dogmatech (Pourshariati 2008: 325).

5.5 Perská říše a manicheismus

Manicheismus vznikl v Persii v době vlády sásánovského panovníka Šápúra I. Jméno nese po svém zakladateli Máním a přímo tento prorok osobně se snažil prosadit své náboženství v Persii během vlád několika sásánovských králů (Axworthy 2009: 46). Před Šápúra I. předstoupil Mání se svým učením pravděpodobně 9. dubna 243. Snažil se získat svolení pro ustavení své církve. Šápúr mu udělil několik slyšení, během kterých se seznamoval s manicheismem (Decret 1994: 47). Mánímu se podařilo udělat na Šápúra pozitivní dojem. Král udělil jemu i jeho stoupencům svobodu kázání v celé říši, což v podstatě znamenalo oficiální uznání nového náboženství (Eliade 2013: 340).

Mání byl pak s králem v kontaktu řadu let, dokonce ho doprovázel na vojenských výpravách. Avšak přes veškeré jeho snahy se mu nepodařilo obrátit Šápúra na svou víru. Král však byl k jeho náboženství tolerantní (Klíma 1977: 149). Ve stejné době působil na Šápúrově dvoře

také výše zmíněný Kartír. Až do konce vlády Šápúra I. bojovali Mání s Kartírem o královu přízeň a snažili se mít na něj větší vliv než ten druhý (Pourshariati 2008: 331).

Nabízí se otázka, proč se vlastně Šápúr o manicheismus zajímal a proč věnoval Mánímu tolik pozornosti. Je nanejvýš nepravděpodobné, že se zajímal o otázky o existenci boha a posmrtného života. Spíše se v něm probudil obratný politik, který zvažoval, zda by manicheismus nebyl pro jeho vládu a jeho záměry vhodnějším nástrojem nežli zoroastrismus. Mohl být přijatelnějším pro podrobené poddané, neboť manicheismus byl vlastně syntézou několika náboženství (Decret 1994: 47). Dalším vysvětlením by mohla být reakce Šápúra na rostoucí sílu zoroastrovských kněží. Mohl jim tak dávat na vědomí, že král je ten, co má poslední slovo (Daryae 2009: 9).

Šápúrův nástupce Hormuzd I. proti manicheismu také nic nenamítal. Už za jeho vlády si však zoroastrovské duchovenstvo čím dál více upevňovalo své postavení u dvora. Toto duchovenstvo považovalo Máního za kacíře (Klíma 1977: 149). S nelibostí sledovali přízeň, které se Mánímu u dvora dostávalo. Čekali na příležitost se ho zbavit a obnovit u dvora monopol zoroastrismu (Decret 1994: 51).

Hormuzd I. vládl pouze rok a po něm se ujal vlády Bahrám I., který se podvolil tlaku zoroastrovského duchovenstva. Kartír ho přesvědčil o tom, jak je výhodné, když je stát sjednocen okolo jednoho tradičního kultu, v tomto případě zoroastrismu. Přijímání cizích kultů bylo podle něj nebezpečné a mohlo vést k rozkladu říše. Bahrám tedy nechal Máního předvolat ke dvoru (Decret 1994: 51). Mání se musel obhájit na veřejné diskusi s Kartírem před radou mágů a za dohledu krále. Avšak výsledkem této diskuse bylo zavržení Máního učení a sám prorok byl uvězněn (Krejčí 1993: 88). Nebyl ovšem popraven. Byl spoután řetězy na rukou, nohou i na krku. Tím mu byl znemožněn pohyb. Váha řetězů mu

způsobovala nesmírnou bolest. Jeho utrpení trvalo celých 26 dní, než podlehl. Mání zemřel 26. února 277. Bylo mu 60 let. Jeho tělo bylo rozčtvrceno a předhozeno psům, kromě hlavy, kterou nechali vystavenou na městské bráně. Bahrám I. po Máního smrti zakázal celé jeho náboženství a začal s pronásledováním jeho stoupenců (Eliade 2013: 340–341). Pronásledování pokračovalo i po Bahrámově smrti a bylo zvláště silné za Bahráma II. a Šápúra II. Následkem toho došlo k exodu manichejských věřících z Persie (Decret 1944: 90). Manicheistické hnutí mělo velký vliv v celé Persii a také ve středověké Evropě (Axworthy 2009: 47).

5.6 Perská říše a další náboženské menšiny

Tato podkapitola se zaměří především na vztah sásánovských vládců k judaismu a ke křesťanství. Avšak různých náboženských směrů a sekt bylo v Persii mnohem více. Působili tam například gnostikové, novoplatónští myslitelé či novopythagorejští filosofové. Dále zde žili pohané různých národností jako byli Egypťané, Arméni, Arabové nebo Aramejci (Klíma 1977: 147).

Za Arsakovců judaismus v Persii vzkvétal, ale po nástupu nové dynastie začalo pro Židy období nejistoty. Každý z vládců prosazoval vůči Židům jinou politiku. Zákony zasahovaly do občanských a náboženských záležitostí a někdy si dokonce protiřečily. Avšak židovská vzdělanost v té době v Persii vzkvétala. Vznikalo zde mnoho akademií, nejvýznamnější byla akademie v Súrách a v Pumbeditě (Potok 2002: 270–271).

Židé měli v Persii své vlastní oficiální vůdce. Byli jimi tzv. exilarchové (knížata ve vyhnanství), kteří byli protějšky palestinských patriarchů. Je dokonce možné, že exilarchy ustanovil až Šápúr I. Perští vládcí však měli právo schválit volbu každého exilarchy. Exilarchové se těšili podobnému postavení jako vazalská knížata či guvernéři a účelně ochraňovali židovskou komunitu (Grant 2003: 261).

Pokud jde o pohled Židů samých na perskou nadvládu, shodli se, že je jim milejší než ta římská. Přitahovaly je také nižší daně, kvůli kterým došlo k vlně emigrace z římského území do perské Babylonie (Grant 2003: 261). Šápúr I. byl velmi tolerantní ke všem náboženstvím, tedy i ke křesťanství a judaismu. Za jeho předchůdce Ardašíra byli sice Židé režimem poněkud sužováni, ale za vlády jeho syna došlo ke zlepšení jejich postavení (Klíma 1977: 147). Zoroastrovští kněží potlačovali křesťany i stoupence dalších náboženství. Není však jisté, jaký do jaké míry se to týkalo i judaismu (Potok 2002: 270). Kněz Kartír, který zde byl už několikrát zmíněn, se velmi zasadil o potlačování jiných církví a náboženství v říši (Klíma 1977: 147).

Křesťanství se samozřejmě z Římské říše rozšířilo i do říše Perské. A to především do oblastí obývaných semitským obyvatelstvem. Jako posvátný jazyk používaly syrštinu a byly v ní psány i náboženské texty. Proto byly perské křesťanské obce závislé na syrských (Klíma 1977: 147). Sásánovští králové až do vlády Šápúra II. se ke křesťanství chovali tolerantně a raní křesťané nalézali v Perské říši ochranu (Burian – Oliva 1984: 485).

Během svého života mohl Šápúr II. postupně sledovat, jak se změnil postoj křesťanství v Římské říši. Nejprve dosáhlo svého uznání a nakonec se stalo privilegovaným. Tento vývoj se přirozeně odrazil v pohledu perských králů na toto náboženství. Od té doby hleděli na křesťanství jako na římské náboženství a podezíravě se dívali na jeho stoupence. Šápúr II. sám, když se chystal k válce s Římem, poručil křesťanům platit dvojnásobnou daň z hlavy. Biskup Šimon, který byl hlavou perských křesťanů, toto odmítl. Šápúrovou reakcí bylo zahájení pronásledování křesťanů, které trvalo na čtyřicet let. Biskupa Šimona i mnoho dalších nechal ukřížovat (Klíma 1977: 164). Šápúr II. byl však také známý pronásledováním manichejců a Židů (Frye 1983: 139).

Zajímavostí je, že Sásánovci neměli žádný právní předpis upravující postavení náboženských menšin, kromě náboženského práva Avesty. Poslední slovo ohledně uznání náboženských směrů a sekt, ale i ohledně odsouzení heretiků, měl král. Zdá se však, že panovníci byli v tomto ohledu při rozhodování vedeni vždy pouze ekonomickými či politickými úvahami, nikoliv náboženským přesvědčením (Pourshariati 2008: 347).

6 ZÁVĚR

V této části práce zodpovím dvě výzkumné otázky. První z nich zněla: Jaký je rozdíl v přístupu vládnoucích elit k dominantnímu náboženství v obou říších a k náboženstvím méně významným (a k jejich stoupencům)? Nejprve se budu věnovat první části této otázky, tedy přístupu vládnoucích elit k náboženství dominantnímu.

V Římské říši původně dominovaly pohanské kultury, později převládlo křesťanství. V Perské říši byl po celé mnou vymezené období dominantní zoroastrismus. Z práce vyplývá, že vládnoucí elity v obou zemích měly k dominantnímu či státnímu náboženství úzký vztah. Vládnoucí vrstvy či přímo panovník jako jedinec většinou zastupovali státní náboženství, prosazovali ho a ochraňovali. Lze však najít jisté rozdíly mezi tím, jak přistupovaly k tomuto náboženství elity v Perské říši a jak elity z říše Římské.

Sásánovští panovníci postavili z velké části na zoroastrovském náboženství svoji legitimitu. Převzali moc v zemi násilím a potřebovali, aby je jejich poddaní respektovali a uznávali za panovníky. Proto zdůrazňovali, že jsou domácí dynastií, která uctívá a chrání domácí iránské náboženství. Zašli dokonce tak daleko, že si osvojili titul boha.

Římští císaři na rozdíl od perských vládců nevystupovali před lidmi jako bohové. Byli však často zařazováni mezi bohy po své smrti. Rovněž neodvozovali svou legitimitu vládnout od toho, jakému náboženství dávají přednost. Alespoň zpočátku zkoumaného období. V době, kdy státním náboženstvím byly značně různorodé pohanské kultury, nebyla totiž důležitá osobní panovníkova víra, nýbrž jen to, zda dle tradic dodržoval rituály těchto kultů. Po nástupu křesťanství se situace částečně změnila. Avšak podle mého názoru vyznávání křesťanství nebylo pro panovníka v tomto období tak důležité pokud jde o jeho legitimitu ve vztahu k občanům říše, jako spíše v jeho vztahu k církvi. V té době totiž

křesťanství nebylo ještě mezi lidmi natolik rozšířené, aby občané sami odvrhli nekřesťanského panovníka. Je to vidět na příkladu císaře Juliána. Církev však získávala čím dál větší moc a mohla být pro křesťanského panovníka během jeho vlády důležitým spojencem. Nicméně také tvrdým nepřitelem, obzvláště pokud se ke křesťanství stavěl negativně.

V Římské říši se během zkoumaného období změnila také „hlava státního kultu“. Když převládaly pohanské kulty, byl od dob Julia Caesara hlavou státního náboženství císař jako pontifex maximus. Když se však křesťanství stalo dominantním státním náboženstvím, císař nepřevzal funkci hlavy církve. Tím byl římský papež a od koncilu v Konstantinopoli v roce 381 zároveň konstantinopolský patriarcha. První římští císaři si sice ponechávali titul pontifex maximus, ale jak pohanské kulty skomíraly, tak ubýval na významu, až ho císař Gratianus ze svých titulů vypustil.

Na rozdíl od Říma byl v Perské říši hlavou náboženství sásánovský panovník po celé zkoumané období, přestože postupně pozbýval pravomocí na úkor zoroastrovského duchovenstva. Mohl tedy zasahovat do chodu církevní organizace snáze než císař v Římě.

Během práce jsem dospěla k názoru, že v obou říších přistupovali panovníci k náboženství spíše z politického hlediska. Potřebovali jednotné, silné a lidmi uznávané státní náboženství, které by pomáhalo spolu s dobře organizovanou církevní strukturou udržovat jednotu a stabilitu říše. V řadách vládců samozřejmě existovaly výjimky. Tito panovníci kladli velký důraz na své osobní přesvědčení, spíše než na užitečnost náboženství. Příkladem může být opět císař Julianus, který se snažil obnovit pohanské kulty v době, kdy křesťanství už bylo zavedené a připravené být státním náboženstvím. Většinou však převládaly pragmatické důvody.

V Perské říši byl tímto jednotícím náboženstvím zoroastrismus, ale v Římě původní pohanské kulty ztratily legitimitu. Kvůli své roztržitosti

ani nebyly vhodné pro udržování jednoty říše. Proto se římský císař Konstantin rozhodl pro křesťanství, které mělo k tomuto daleko větší předpoklady.

V další části textu se zaměřím na vztah vládnoucích elit k náboženským menšinám. Z textu práce vyplývá, že v celkovém měřítku byli sásánovští panovníci tolerantnější k menšinovým náboženstvím než panovníci římské říše. V době vlády Bahráma I. byl sice zakázán a pronásledován manicheismus, ale je zřejmé, že k tomu došlo z popudu zoroastrovského duchovenstva, nikoliv z výlučného králova rozhodnutí. Až Šápúr II. sám rozhodl o pronásledování náboženských menšin. Důvody pro jeho jednání byly čistě politické. Také on chtěl totiž udržovat jednotu říše podporováním zoroastrismu. Z toho důvodu přistoupil k potlačování menšin. Křesťanství se navíc v tu dobu stalo státním náboženstvím perského úhlavního nepřítele, Římské říše, a proto se křesťané přirozeně stali politicky podezřelými.

Panovníci Říše římské se k pronásledování náboženských menšin uchýlovali mnohem častěji. I oni tak většinou činili z politických důvodů, nicméně často se objevovaly i důvody náboženské. Nejprve bylo pronásledováno křesťanství, pak se situace obrátila a panovníci zkoušeli potlačit zase pohanské kultury. Rovněž další náboženství jako manicheismus a judaismus byla potírána. Judaismus byl sice trochu v ústraní během boje pohanství proti křesťanství, ale jakmile křesťanství zvítězilo, obrátila se na něj nesnášenlivost jak křesťanské církve, tak i křesťanských panovníků.

V Římě nakonec byly pronásledovány i všechny křesťanské sekty, odlišující se od katolického níkajského vyznání. I v sásánovské Persii se postupně začalo dbát na to, aby státní kult byl jednotný, ale potlačování herezí tam nikdy nenabývalo takových rozměrů jako u jejich západního souseda.

Druhá výzkumná otázka, kterou jsem stanovila v úvodu práce, zněla takto: Jak se v obou říších liší vliv duchovních na politiku?

V sásánovské Persii měl zpočátku většinu náboženské moci v rukou panovník, ale církevní organizace se postupně upevňovala a kněží získávali pravomoci do svých rukou. Nakonec byla státní a církevní sféra v sásánovském státě tak propojená, že se na sobě staly vzájemně závislé. Církevní organizace byla postupně budována jak panovníkem, tak kněžími. Zoroastrovské duchovenstvo bylo nakonec velmi bohaté a mocné a za vlády Bahráma II. ovládlo dokonce soudní moc. Poslední slovo měl však panovník. Objevily se ovšem i příklady toho, kdy i panovník byl pod vlivem kněží. Příkladem může být Bahrám I., který byl pod přímým vlivem hlavního kněze Kartíra a dovolil církvi, aby se nepřátelsky vypořádala s manicheismem. Takový případ je však spíše výjimkou.

Rozdíl mezi zoroastrovskou a křesťanskou církevní organizací je v tom, že křesťanská se vyvíjela zcela samostatně a odděleně od státu. Když se tedy křesťanství stalo dominantním náboženstvím, církevní struktura již byla v podstatě dotvořená a fungovala bez ohledu na panovníka. Na rozdíl od zoroastrovské církve, která byla se státem úzce propojená.

Na počátku sledovaného období nelze v Římě přímo mluvit o vlivu duchovenstva na politiku, jelikož politici zastávali také kněžské funkce. Později však, s nástupem křesťanství a s jeho legalizací, začali vysoce postavení křesťanští biskupové římskou politiku výrazně ovlivňovat. Podle mého názoru mnohem více než ovlivňovali zoroastrovští kněží politiku perských králů. Za vlády Theodosia, který v podstatě prohrál mocenský boj s biskupem Ambrosiem a tedy i s církví jako takovou, dokonce došlo k tomu, že církev získala nad státem navrch.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Axworthy, Michael (2009). *Dějiny Íránu* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny).

Boatwright, Mary T. – Gargola, Daniel J. – Talbert, Richard J. A. (2012). *Dějiny římské říše od nejrannějších časů po Konstantina Velikého* (Praha, Grada Publishing).

Burian, Jan (1991). *Římské impérium: Vrchol a proměny antické civilizace* (Praha: Svoboda – Libertas).

Burian, Jan – Oliva, Pavel (1984). *Civilizace starověkého středomoří* (Praha: Svoboda).

Buzan, Barry – Little, Richard (2000). *International systems in world history: remaking the study of international relations* (Oxford: Oxford University Press).

Clauss, Manfred (2005). *Konstantin Veliký: římský císař mezi pohanstvím a křesťanstvím* (Praha: Vyšehrad).

Cohn-Sherbok, Dan (2006). Věrouka. In: Partridge, Christopher ed., *Lexikon světových náboženství* (Praha: Sloart), 286–289.

Cowling, Geoffrey (2006). Historický přehled. In: Partridge, Christopher ed., *Lexikon světových náboženství* (Praha: Sloart), 265–273.

Coyle, J. Kevin (2009). *Manichaeism and Its Legacy* (Leiden: Brill).

Češka, Josef (2000). *Zánik antického světa* (Praha: Vyšehrad).

Daryaei, Touraj (2009). *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire* (New York: I.B. TAURIS).

Decret, François (1994). *Mání a tradice manicheismu* (Bratislava: CAD Press).

- Doyle, Michael W. (1986). *Empires* (Ithaca: Cornell University Press).
- Eliade, Mircea (1993). *Slovník náboženství* (Praha: Český spisovatel).
- Eliade, Mircea (2013). *Dějiny náboženského myšlení. II, Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství* (Praha: OIKOYMENH).
- France, Richard (2006). Ježíš. In: Partridge, Christopher ed., *Lexikon světových náboženství* (Praha: Slovart), 317–323.
- Frye, R. N. (1983). The political history of Iran under the Sasanians. In: Yarshater, E. ed., *The Cambridge History of Iran, Volume 3, Part 1: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Cambridge: Cambridge University Press), 116–180.
- Gager, John G. (1985). *The Origin of Anti-Semitism: Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity* (New York: Oxford university press).
- Grant, Michael (2002). *Římští císařové: životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* (Praha: BB art).
- Grant, Michael (2003). *Židé v římském světě* (Praha: BB art).
- Hinnels, John (2006). Historický přehled. In: Partridge, Christopher ed., *Lexikon světových náboženství* (Praha: Slovart), 242–247.
- Horbury, William (2009). Židovská dimenze. In: Hazlett, Ian ed., *Rané křesťanství: počátky a vývoj církve do roku 600* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury), 43–52.
- Keene, Michael (2008). *Světová náboženství* (Praha: Knižní klub).
- Klíčová, Marcela (2009). *Vzestup křesťanství: dějiny prvních pěti století církve* (Praha: Návrat domů).

- Klíma, Otokar (1977). *Sláva a pád starého Íránu* (Praha: Orbis).
- Krejčí, Jaroslav (1993). *Civilizace Asie a blízkého východu: náboženství a politika v souhře a střetání* (Praha: Karolinum).
- McGrath, Alister (2006). Historický vývoj. In: Partridge, Christopher ed., *Lexikon světových náboženství* (Praha: Slovart), 311–317.
- Motyl, Alexander J. (2001). *Imperial ends: the decay, collapse, and revival of empires* (New York: Columbia University Press).
- Nemec, Matúš (2005). *Štát, cirkev a právo v Rímskej ríši v prvých štyroch storočiach po Kristovi* (Bratislava: IURA EDITION).
- Potok, Chaim (2002). *Putování: dějiny Židů* (Praha: Argo).
- Pourshariati, Parvaneh (2008). *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran* (London: I. B. TAURIS).
- Robert, Jean-Noël (2001). *Řím: 753 př. n. l. až 476 n. l.* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny).
- Rüpke, Jörg (2007). *Náboženství Římanů* (Praha: Vyšehrad).
- Schäfer, Peter (2003). *Dějiny Židů v antice: od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu* (Praha: Vyšehrad).
- Skřejpek, Michal (1999). *Ius et religio: právo a náboženství ve starověkém Římě* (Pelhřimov: Vydavatelství 999).
- Smith, Clyde Curry (2006). Starověká náboženství Řecka a Říma. In: Partridge, Christopher ed., *Lexikon světových náboženství* (Praha: Slovart), 74–88.

8 RESUMÉ

The aim of this thesis is to compare the relationship between religion and politics in the Roman Empire (between the years 284-395) and the Persian Empire (between the years 224-379). The thesis answers the questions: What is the difference in the approach of the ruling elites to the dominant religion in both empires and to the religions which are less important (and to their followers)? What is the difference in the influence of the clergy on politics in these empires? The main method of the thesis is comparison.

The thesis is divided into four chapters. The first chapter is a theoretical introduction to the theory of empires. The second chapter presents both analyzed empires and their history in the selected period. Third chapter is describing religions that are the subject of research. In the last chapter there is collected information about the relationship of particular rulers to each religion.

In my thesis I found that access of the ruling elite to the dominant religion in both empires is usually quite similar. Sasanian Empire's attitude towards religious minorities was more tolerant than the Roman Empire. And in the Roman Empire the Catholic Church and its members were able to make a greater impact on politics than Zoroastrian priests in the Sasanian Persia.